

БІБЛІОТЕКА
Українського Слова
ч. 36

Пантелеймон Куліш

ТВОРИ

Том III

УКРАЇНА

Зі вступом, поясненнями й рисунками БОГДАНА ЛЕПКОГО

Bibliothek des „Ukrainske Slowo“. Nr. 36
Gesammelte Werke von P. Kulisch, III

The Ukrainian Word Library, Nr. 36
The Works by D. Kulish, III

ВИДАВНИЦТВО
„Українське Слово“
В БЕРЛІНІ

БІБЛІОТЕКА
Українського Слова
ч. 36

Пантелеймон Куліш

ТВОРИ

Том III

УКРАЇНА

Зі вступом, поясненнями й рисунками
БОГДАНА ЛЕПКОГО

■

Берлін 1923

ВИДАВНИЦТВО
„Українське Слово“
в БЕРЛІНІ

— Всі права застережені. —

Copyright by „Ukrainske Slowo“
Buch- u. Zeitungsverlag, G. m. b. H., Berlin.

1923.

Друковано в
Börsenbuchdruckerei Denter & Nicolas, Berlin.

891.79

K 962

KL 59

v.3

Передмова.

Провідна ідея „України“, а właściwo-
ціль, яку мав Куліш перед очима, пишучи
цей твір, виложена у вступі до першого
видання з року 1843, в передмові „До
Земляків“. Як Гомер позбірав усі старо-
давні грецькі пісні і зложив з них „Іліаду“
й „Одисею“, так Пантелеїмон Куліш хотів
зібрати наші кобзарські думи і скласти
з них поетичну історію нашого народу,
особливо гетьманщини, під котрою Куліш
розумів історію нашого козацького періоду.
Але пісень про всіх гетьманів, куди він по
Україні не їздив і кого не розпитував, не
знайшов, їх уже й самі бандурники по-
забували.

Тому Куліш взявся за дуже важке й
сміливе діло докомпонувати на лад народ-
ніх дум отті пропуски і скласти таким
чином великий образ боротьби нашого на-
роду за самостійність, за волю, землю
і віру.

1*

В першій частині цеї великої, на зразок Гомера зложеної поеми, мала бути наша історія від початку України до батька Хмельницького, у другій „все те, як воював він Ляхів із своїми лицарями“, у третій те, „які смути, які чвари й руїни були по Вкраїні, як умер козацький батько,“ а в четвертій „Палій і Мазепа зо Шведами“.

Перша частина вийшла друком у Київі, в університетській друкарні 1843. р. п. з. „Україна. Зложивъ П. Кулышъ. Одъ початку Украины до батька Хмельницкого“. (Сторін 95, більшої вісімки.)

Горячий Куліш, котрий не тільки до других, але й до себе самого ставився нераз дуже критично і зміняв свій погляд на людей, їх діла і твори від найвищого захоплення до безпощадної осуди, змінив також і погляд на свій великий літературний намір, на задуману поему „Україна“.

У своїх споминах про Костомарова каже він, що в сорокових літах був тільки „автором куріозної поеми, зложеної з кобзарських автентичних і апокріфічних дум, звязаних з собою „стихами собственного издѣлія“, себ-то першої частини поеми „Україна“.

Цей гострий самокритичний осуд був вислідом не тільки літературної, але й політичної еволюції поета, котрий зразу ставився ентузіястично до козаччини, а

пізніше добачав у ній одно з джерел нашої історичної трагедії і культурної відсталості. Та не так дивляться нині на Кулішеву „Україну“ його нащадки.

Для нас ця поема осталася не тільки вислідом пильної праці автора, доказом його широго й доброго наміру, не тільки знаходимо в ній чимало цінного поетичного матеріялу і, як звичайно у Куліша, дуже багато краси слова й вірша, для нас не втратила вона своєї актуальності, особливо тепер, коли Україна знову веде завзяту боротьбу за свою правду й волю, за свою державну самостійність.

Тому то наше Видавництво вважало відповідним видрукувати новим виданням Кулішеву „Україну“ в окремій ілюстрованій книжечці, щоб унуки знали, як батьки страждали, зе те саме, за що страждаємо нині всі, — за волю і славу нашого рідного краю і нашого рідного народу.

Кріавою ниткою тягнеться отся боротьба через цілу нашу історію і звязує усіх нас до купи, від перших ватаг козацьких до синьо й чорножупанців, до сердюків і Січових Стрільців.

Нехай же лектура „України“ скріпляє отсе почуття єдності і спільноти, котрого нам тепер так діймаво бракує, нехай будить і ширить честь і пошану для наших національних героїв від найдавніших до найновіших часів, нехай навчає нас, що без

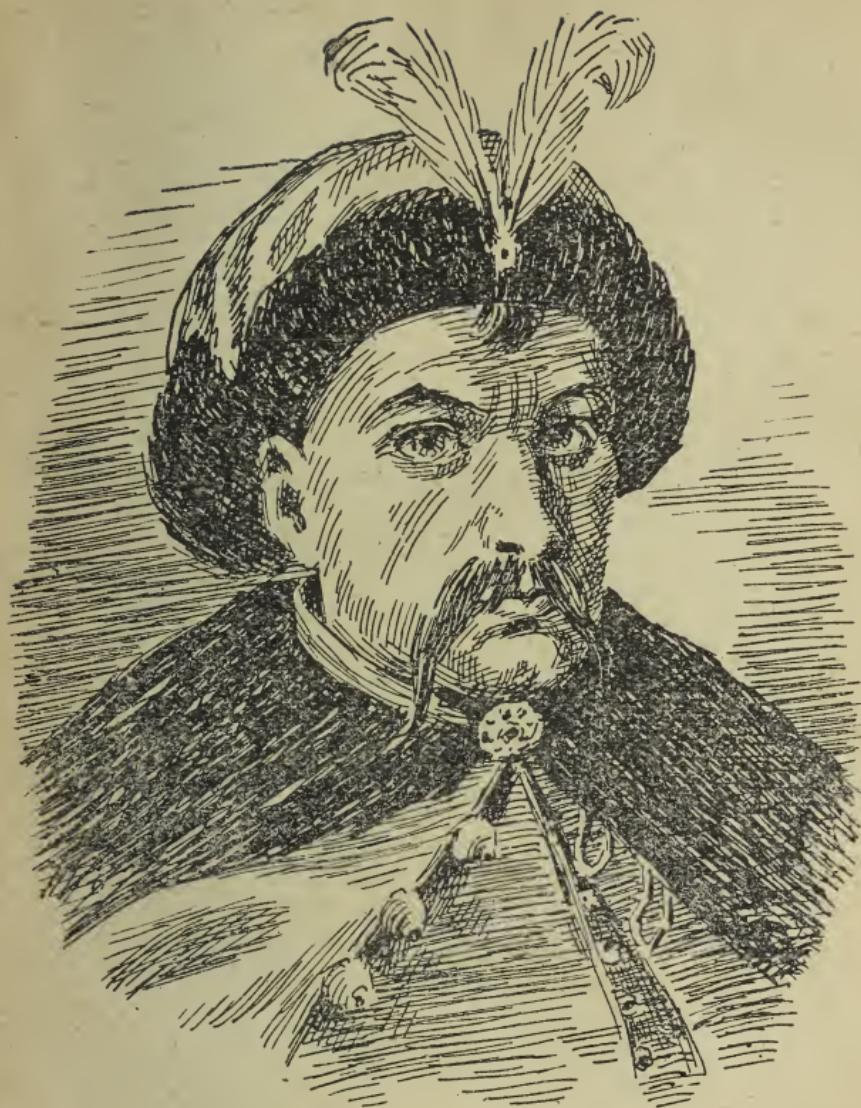
надзвичайного зусилля одиниць, без їх жертві і героїчного змагання не може бути й загального добра, нехай, немов невблагане „memento“, ставить нам перед очі кроваві постаті забутих предків, що наче кличуть нас на велике діло — а тоді може й Куліш зпоза гробу іншими очима гляне на свою незабуту „Україну“, ніж дивився на неї у споминах про Костомарова.

Видавництво.

УКРАЇНА.

Од початку Вкраїни до батька
Хмельницького.

Гетьман Богдан Хмельницький.

Ще ніколи бідна Вкраїна такої біди, як тогді.
Ніколи так не сумувала, [не приймала,
Зовсім погибала, —
Засумувала, затоскувала,
Сльози річками проливала.
Тай ніхто ж нашим тогді не помагав,
Ніхто за нас Богові молитов не посилив;
Тільки святий Бог наших не забував,
На великі зусилля, на відповіддя держав...

(„Україна“, пісня XII.)

ДО ЗЕМЛЯКІВ.

Кохані Земляки!

Не було в світі люду одважнішого й славнішого од Греків і Козаків: немаж ні в кого й пісень лучших, як у Греків та в Козаків. Був колись між Греками тяжко розумний чоловік Гомер. Він позбірав поміж народом усі стародавні пісні тай зложив з них дві книжки, Іліяду й Одисею. Отож минуло вже тому три тисячі літ, а ще й досі нема, тай не буде може луччої книжки на всім світі над ту Іліаду та Одисею (опріч святої Біблії), бо то видумала не одна голова, а ввесь люд грецький. Такійк якраз пісні співають по селах і наші бандурники й кобзарі, що вже, що дальш, рідко де зуздиши. Співають вони про давню Україну, про козацьку славу. Часом слухає їх божий люд, забувши всяку роботу, а часом слухавши й заплаче, як згадає їм сива голова старосвітську руїну та пожежу. Дуже гарні тії співи, зовуть їх бандурники думами; не було тільки чоловіка положить те на папір, щоб не згинуло з памяตі людської. Отож, швендяючи не раз тай не два по рідній Україні, прислухувавсь я добре, як

тії діди виспівують про Наливайка й мідного вола, про батька Богдана, як він піднявся на Ляхів, про Нечая, про Морозенка, або про величного лицаря Палія. Розпитував я в тих довгобородих, довгоусих бандурників, сівши з ними де-небудь під дубом над байраком, як воювали Козаки, ле проходили з своїми бунчуками та хрещатими корогвами; по одному, по два слові я в їх випитував-вислухував і прикладував одно до другого. Думалось то так, щоб познаходить думи про всіх наших гетьманів тай зложить з них таку книжку, як Гомерова Іліяду. Де вже я не виїздив по Україні, кого вже я не розпитував; але ні, нема пісень про всіх гетьманів: позабували вже деякі й самі бандурники. Отож я, поміркувавши сам з собою добре, як би добавить тій пропуски, згадав усе, що чув про козаків од самих бандурників і старосвітських людей; згадав усю старовину, що позаписувано в літописях, як що коли діялось на Україні; та згадавши все те, та зібравши всі думки й гадки свої до купи, зложив отсе старими словеси новії думи про тих забутих гетьманів тай попритулував їх до кобзарських дум усюди, де вже діди не памятають, як співати.*). Не знаю тільки, чи потрапив зложить їх тим давнім, голосним, поважним складом, яким вони співають. Побачу, що то мені скажуть сивії голови, як пойду знов літом удовж і впоперек по Україні.

*) А щоб усяк зізнав, що мое, а що чув од бандурників, кладу ознаку. Ото зараз з самого початку книжки до першої думи — мое; дума перша — моя, друга — моя, опріч вірш 9—18; дума третя — моя, опріч вірш 146—149; четверта — моя, опріч вірш 1—4, 85—112; пята — моя; думу шесту чув од бандурників, опріч вірш 1—9, 75—92; сему чув од бандурників, опріч вірш 1—39; восьму чув од бандурників, опріч вірш 1—10; думу девяту чув од бандурників, опріч вірш 11—38, 107—134 та опріч пісень про Наливайка й про Лободу; дума десята — моя; одинадцята — моя; дванацяту чув од бандурників, опріч вірш 121—201.

Кобзар.

Отсеж вам, кохані Земляки, перва книжка
од початку Вкраїни до батька Хмельницького.
У другій буде все те, як воював він Ляхів з
своїми лицарями; у третій те, які смути, які
чвари й руйни були по Вкраїні, як умер козаць-
кий батько; а в четвертій буде Палій і Мазепа
з Шведами.

УКРАЇНА.

Благодареніє Господу, нема в світі благочестившої землі над нашу Вкраїну; а було ж колись таке время, що й вона не знала ще віри християнської, а поставлені були по городах і селах болвани, деревлянії, срібні й золотії, котрим темний люд кланявсь і звав богами.

Українське село.

І в такій темноті розуму пробували ми, аж поки в Київі воцаривсь великий князь Владимір. Отсей-то Владимір повелів усім хреститись, а болвани і їх гнуснії капища звелів палити, руйнувати, в нівець обернати, а на місто їх божії церкви будувати. От з того-то великого

часу народ український із тьми болвохвальства
вийшов і одного Бога, в Тройці славимого,
познав.

Великий князь Владимір на старості літ
своїх, почувши, що вже йому не довго жити на
світі, поділив своє царство дванацяті своїм
синам і добре їх розпорядивши, сам вічним сном
спочив. Але скоро не стало єдиної влади, не
стало й порядку на Вкраїні. Мало було з князьків
того, що кожному покійник пан-отець одказав.

А всякому хотілось статки й мастки у братів по-
Самому на Вкраїні панувати. [однімати,
Стали князьки воюватись, забувши, що всі одного
І через їх нещаснії усобиці [батька літи,
Не одна душа християнська безневинно пішла
[з сього світу.
Тоді вже на Вкраїні рідко де плугатарі на во-
[ликів гукали,
А частіше ворони по полях кричали,
Труп ділючи поміж собою,
А галки свою річ говорили,
Збираючись летіти на кріавеє поле.

Як ось чутка невесела по Вкраїні стала,
Що татарський хан Батий йде на Київ з нелічо-
[ними ордами.
Оттогді-то треба було князькам свої чвари зане-
[хати,
На безбожного Батия разом виступати.
Але, видно, в усобицях князьки з глузду спали,
Порозницею на його нападали,
Під Батийовим мечем,
Як у жнива жито під серпом,
Марне душі свої з військом погубляли,
Жіноч удовами, діток сиротами покидали, ■
Батьків і матірок у великій тузі заставляли.

Великий князь Володимир Святий.

Тогді безбожний Батий преславний град Київ вій-
[ськом обгорнув,
Стіни городські й церкви божі погромив,
Людей побив,
І все княжество київське в нівець обернув.

Оттим-то, панове, сказано, що всяке царство,
разділшееся на ся, не станет, і всякий дом,
разділшийся на ся, запустієт.

ДУМА ПЕРВА.

Напившись людської крові, надихавшись димом пожарищ, лютий губитель люду христіянського зібрав до купи свої орди тай потягнув з ними аж на Волгу ріку. Але вже нікому не було свободи на Вкраїні: увесь люд, що зостався од побоїща, платив велику дань Батийовим баскакам. Тяжко було жити в неволі під кормигою безбожних бусурман, але життя краща од смерті, а рідна земля мила і під попелом пожарищ і під кровавими руїнами і під кормигою поганого люду.

Скоро безбожний Батий рушив з України,
Зараз почав сходиться розполоханий люд із чу-

[жини.]

Збирались сердечнії на пожарища, як розкиданії [мурашки до своєї купи,

Тяжко, тяжко вздихали,

Гіркими слезами руїни й пепелища обливали, До Бога ми..осердного ширії молитви посылали,

Безбожного Батия денно й нічно проکлинали. А потім знову давай витоптанії кіньми поля орати,

Хатини будувати,

Розруйнованії божії церкви мурувати,

Тай стали живіть пополам з бідою, Ладючи то так, то сяк з поганою Татарвою.

Одначе не ввесь той люд додому вертався,
Що з великого перестраху татарського Біг знає
[де поопинявся:

Багацько й князьків і бояр і всяких панів,
Не хотячи тяжкої неволі татарської терпти,
Позоставались то в Литві, то в Прусах, то по другу
[гих землях жити.

Але потім стали дуже по своїй рідній Україні
[тоскувати

I, не хотячи на чужині помірати,
Почали литовського князя Гедиміна благати,
Щоб він древню і преславну землю християн
Визволив зпід кормиги татарської. [ськую
,,Ой, князю," кажуть, „князю Гедиміне!"

Багацько ти земель і кріпких городів звоював,
Багацько собі слави й чести достав;

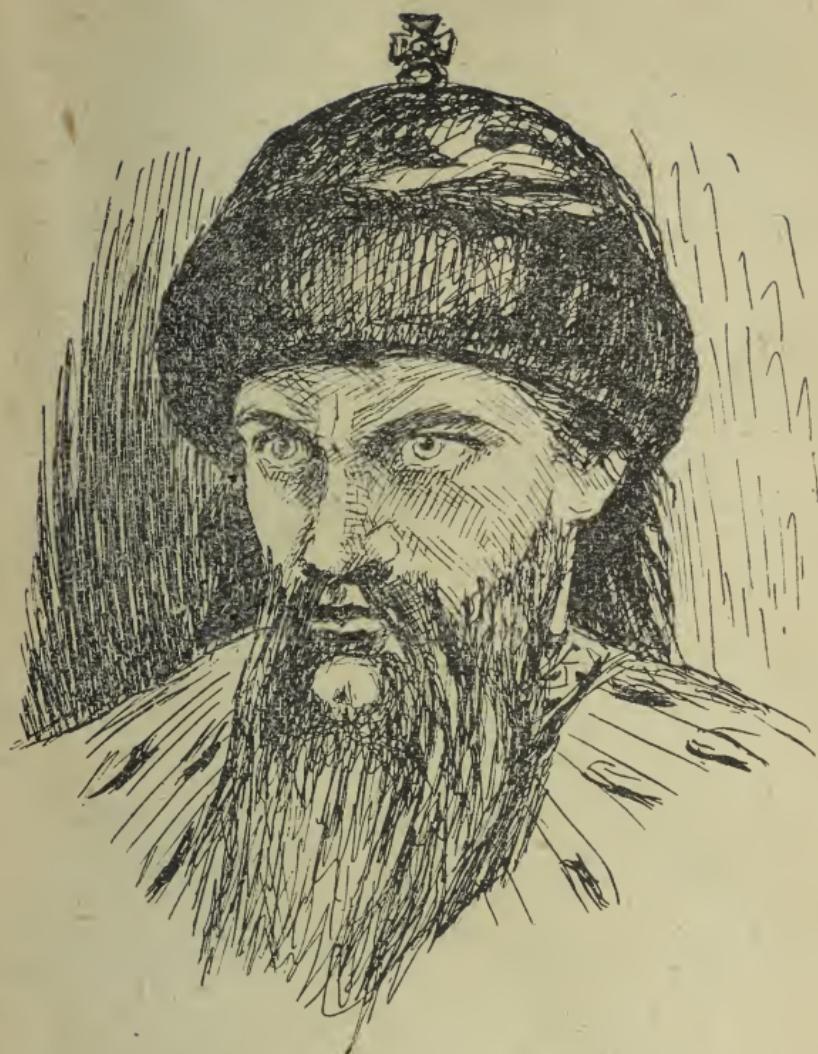
Але не булоб тобі луччої слави, не булоб тобі
[вишої чести,
Як би тобі Бог допоміг древнюю і преславну ру

[ськую землю Вкраїну
Зпід кормиги татарської слобонити
I до свого сильного княжества литовського при-
[лучити.

Послухав князь Гедимін, порахував rozумною го-
I зараз звелів у сурми сурмити, [ловою,
Військо збірати, вози й уюки риштувати,
В поход виступати.

Отже йдуть вони не день, не два, не три й не чо-
Густа курява встає понад головою, [тирі,
I зустрілись над Ірпеню рікою з поганою Та-
[тарвою.

Стали битись тяжко, аж земля стугонала,
Річка Ірпень гула між крутими берегами,
I самі дерева од жалости до землі приклонялися.
А в Татарви багацько було й християнського лю-
Неволею узброєного супротив Гедиміна. [ду,
От наші й крикнули:
,,Ей, братці," кажуть, „братці!"

Князь Ярослав Мудрий
(на підставі фрески в церкві св. Спаса в Нериці).

Охотаж вам дорогу нам заступати,
Погану Татарву собою підпирати!
Ми з Литвинами йдемо не для того,
Щоб православній церкви руйнувати,
Або ваше добро грабувати;
А хочемо ми, братці, погану Татарву з землі хри-
[стянської прогнати,
Тяжке ярмо з вашої шиї зложити,
Волю й свободу люду божому православному
дати.“

Ото ж скоро почули наші таке слово,
Зараз покинули погану Татарву собою підпирати,
А стали її кругом оступати,
Своїм рідним браттям, православним християнам,
І Литвинам помочи додавати,
А Татар ворогів в пень рубати.
Тоді й стала велика вікторія над Татарами
[при річці Ірпіні,
Тоді й стала велика радість по всій Україні.

Зараз до Київа з Гедиміном князем рушали,
У святую Софію вступали,
Богові молились,
Спасителю хрестились,
Поклони до землі клали.
А потім ключі од казни й од клейнодів князю Ге-
[диміну отдавали,
Порядок і розправу поставити на Вкраїні про-
[хали.
То великий князь литовський Гедимін мудрою го-
[ловою порахував,
Ключі од казни й од клейнодів брав,
Казну й клейноди одмикав,
Золоту гривню на цепу й палицю судову виймав,
Миндога, князя Голщанського, до себе підзвивав,
Словами промовляв:
„Отже тобі, Миндоже, гривня золота
І палиця судовая з сребра.

Князь Святослав Хоробрий.

Будь ти князем і господином над всією Вкраїною,
Будь моїм намісником в преславнім граді Київі,
Порядок, суд і розправу удержуй,
Віру християнську шануй.
І вже, „каже, „нехай з цього часу на віки вічнії
Народ український буде під одною державою з
народом литовським,
Як рівнії з рівними
І вільнії з вільними.“

Так і сталося.

„Дай же, Боже,“ люде промовляли,
„Після цього великого діла щасливо проживати,
Бусурман воювати,
Слави й чести народу вкраїнському достати!“

ДУМА ДРУГА.

Україна була за-одно з Литвою шістьдесят шість год, аж поки литовський князь Ягайло зробивсь королем польським і прилучив свою землю литовську до Польщі. Оттогді-то й ми пристали разом з Литвинами до Полянів, все таки як ріvnії до ріvних і вільnії до вільnих. Тогді в Польщі, в Литві й на Вкраїні поставлено було замісьць князів по гетьману: один звавсь коронним, другий литовським, а вкраїнський гетьман звався руським. І перший гетьман на Вкраїні був Предислав Лянцкоронський. Сей Предислав, узявши по весні невеселу вістку, зараз послав по свого найстаршого рейментара Остапа Дацьковича:

„Ей,“ каже, „друже Остапе!
Звели осаулам військо в поход викликати,
Бо вже недаром летять од Чорного моря птиці
І виють по балках і байраках вовки та лисиці:
Піднявся на нас Турчин з Татарвою,
Виступили в поле неліченою ордою.“

То голінний Остап Дацькович тес зачуває
Військо збирать зараз посилає.
Оттогді вже по городах не музики вигравали,
Осаули військовії по вулицях пробігали,

На винники, на лазники, на броварники гукали:
,,Ви, грубники, ви, лазники, ви, винники, ви,
[броварники!]

Годі вам по винницях горілок курити,
По броварнях пив варити,
По лазнях лазень топити,
Товстим видом мух годувати,
Сажи витирати!
Ходім з нами Турків, Татар воювати!"

То народ божий теє зачуває,
Усяк своє діло покидає,
Усяк худоби половину збуває,
Шаблю булатную,
Пищаль семипядную,
Доброго коня набуває,
Ради віри христіянської,
Ради слави козацької
В поход з гетьманом Предиславом
І хоробрим лиментаром Остапом
Виступає.

Отже йдуть вони не день, не два, не три й не чо-
[тири;
Бачать, птаство хижее понад головами в них кру-
[жає;
Чують, звіре позаду і по боках квилить, прокви-
[ляє,
До побоїща смертного козаків провожає,
Здобич велику собі чує,
День і ніч свого визку й завивання не уймує.

Аж ось земля стугонить,
Курява в степу вище хмари стойть,
Бусурманське військо ся зближає,
Кінським ржанням, людським криком ув уші
[козакам ударяє,
Не одному й жаху завдаває.

Гетьман Предислав Лянцкоронський.

Тогді гетьман Предислав
І хоробрий лиментар Остап
Наперед усіх виїзжають,
Шаблями блискають,
Богові молитви посилають,
Хрести покладають,
А потім усе військо на дві часті розділяють,
Кіннеє супротив неприятеля одряжають,
А пішее на засаді в байраках і чагарняках зоста-
[вляють.

„Держись же ти, друже Остапе,“ каже гетьман „у
А я піду бусурманів зустрічати, [засаді,
Огнем та мечем їх привітати,
Кінськими копитами з гряззю топтати.
Держись, друже Остапе, не виходь з байранків,
Хоч який буде крик, хоч який буде грім.
Біг нам дав і силу в руки й одвагу в серце,
Може з нас один супротив десяти бусурманів
Слави козацької доказати. [стати,
А як стануть уже невірнії нас одолівати,
До байраків притискати,
Як стане крик наш орлів під небесами за хмарі
Вовків сіроманців лякати, [заганяти,
В болота й комиші проганяти,
Як стане кров християнська байраки затопляти:
В той час прошу тебе, друже,
Яко мога швидче байраками ззаду поганих бусур-
[ман забігати,
Разом на них з самопалів гукати,
Міцно списами напирати,
Шаблями булатними голови невірнії стинати.“

Так і сталося.
Помчались козаки, мов буйний вітер, знявшись з
Погнав велику ниву красноверхого маку. [поля,
Сидить хоробрий Остап Дацкович на засаді в бай-
Тяжко серце ние, пониває, [раку.
Душа за козаками в степи уганяє,
Богові любезні голови козацькі поручає.

Кобзар Павло Гашенко.

Аж ось степи гудуть,
Гармати й самопали ревуть,
Крик і гром до небес уставає,
Орлів ширококрилих за хмари заганяє,
Вовки сіроманці з ляку по болотах, по комишах
[утікають,
Невірнії козаків до байранів притискають,
Кровю христіянською байраки наповняють.

Оттогді вже пішії козаки не люльки попід кущами
Самопали та ладовниці рядили, [курили,
Байраками позад бусурман забігали,
Разом на них з самопалів гукали,
Міцно списами напирали,
Шаблями булатними голови невірнії стинали,
Озирнутись не давали,
Тяжко, тяжко розбивали;
Чотирьох тільки зоставляли:
Двох у Цариград до султана турецького з веселою
[вісткою посылали,
Двох до короля польського з козаками виправля-
[ли.

Тоді гетьман Предислав
І хоробрий лиментар Остап
По горах трупу верхи роз'їжають,
Кругом себе поглядають,
Один одного не пізнають,
Бо димом мушкетним закурились,
Кровю невірною покрились.

Оттак-то наші колись воювали,
У Татар землі стародавні вкраїнські понад устям
[Дніпра одбивали,
Добичу свою побравши додому вертались,
Богові молились,
Спасителю хрестились,
Добром ділились.

ДУМА ТРЕТЬЯ.

Забравши гетьман Предислав
Понад устем Дніпра у Татар
Стародавні вкраїнські землі,
І каже Остапу Дашковичу:

„Щож тепер, друже Остапе, будемо чинити?
Як нам сії землі в своїй власті Сохранити?
Щоб часом Турки й Татари знову оправившись
[на нас не напали,
Сіх предковічних земель у нас не одібрали?“

— „Не турбуйся, батьку,“ каже Остап:
„Звели тільки мені козаків зо жменю під свою хо-
[ругов зобрести,
То вже я знатиму, як сії землі од Турків і Татар
[обороняти.“

І зараз звелів у сурми сурмити, військо скликати,
До громади собирати.
А сам посеред громади вихожає
На всі сторони вклоняє,
До козаків промовляє:
„Позвольте, панове молодці, велику річ сказати,
Славне во віки вічній діло розпочати!
Біг милосердний нам поміг
У бусурманів предковічні наші землі одбити,
Требаж тепер нам їх добре боронити,

Щоб часом зневаги славі козацькій не вчинити.
А коли хочете, панове, не тільки їх ворогам не по-
[пустити,
А ще й усе християнство собою як стіною од не-
[вірних заслонити,
Світлуу славу на землі, вічне царство на небе-
[сах заслужити:
Треба нам велике й неслыхане діло зробити,
Треба нам перед самим носом у Турків і Татар,
За порогами на Дніпровських островах Січ збуду-
Страх і боязнь усяку занехати, [вати,
Душі свої Господу Богу поручити,
Турків і Татар безустанне бити,
Слави козацької дооказати.
Хто з вас, панове молодці, який-небудь великий
І попу на сповіді не об'явив; [гріх учинив
Хто з вас коли-небудь против Бога погрішив,
Або отця й неньку прогнівив:
Нехай тепер наперед лави виступає,
Битись безустанне з невірними присягає,
Щоб праведний Господь на полі й на морі його
[розсудив,
Душу його од тяжких гріхів слобонив“.

То козаки, скоро тес зачували,
Зараз деянії наперед лави виступали,
Битись безустанне з невірними присягали,
Хрести покладали.
Тоді хоробрий
Остап Дащкович великою радість має,
Козаків оглядає:
В кого нема доброї рушниці, рушницею на-
[граждає;
В кого нема доброго коня, конем наділяє,
З козаками вози риштує,
Гармати й кулі готує,
В поход виступає.

А гетьман Предислав, на тес споглядаючи,
Хоч серцем і звеселився,

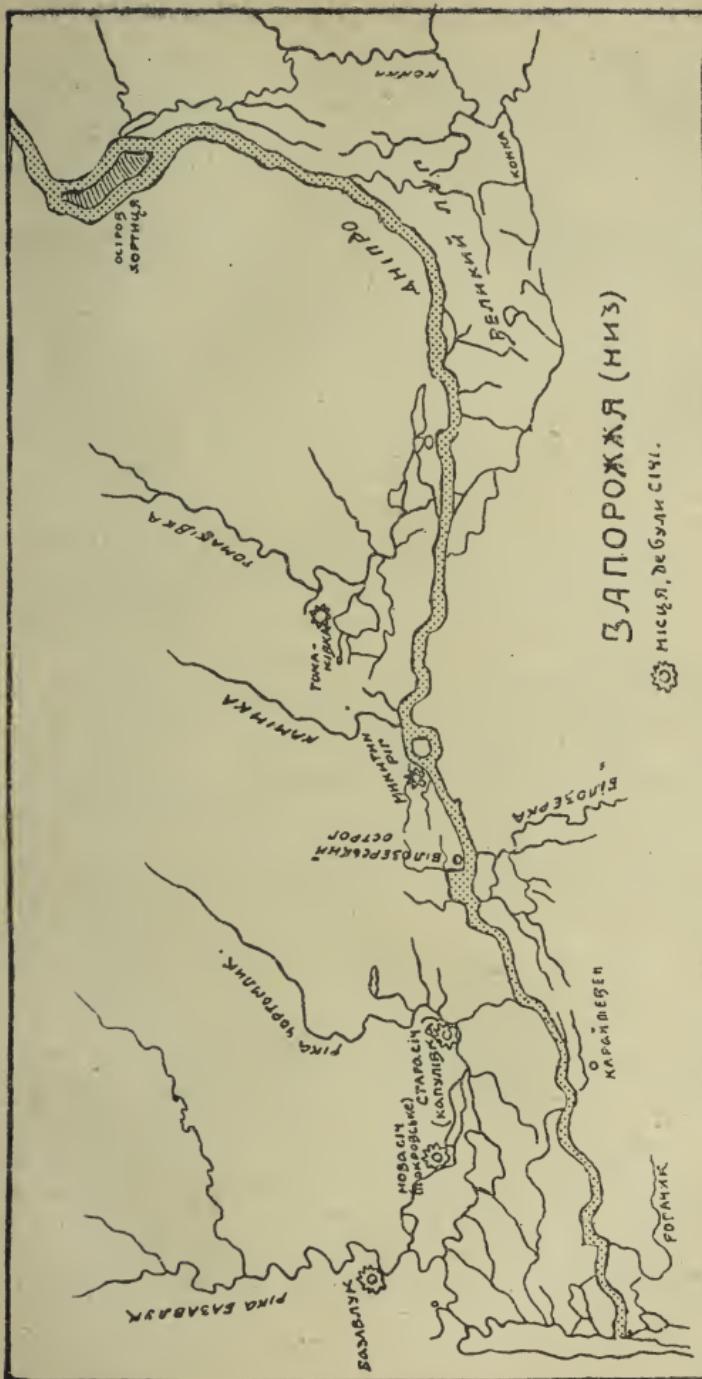
Остап Дашкович.

Що такий преславний поход на невірних
З найодважніших лицарів зложився:
Але жаль-туга велика його обнимас,
І що вірний приятель його Остап навіки може
Гіркими слізами вмився, [його покидає.
На булаву гетьманську похилився,
Такі слова промовляє:
.Дай же, братці, вам, Боже, щасливо воювати,
Турків, Татар бити,
Віру християнську боронити,
Славу козацьку на весь світ розсилати!
Прошай, друже Остапе!
Много літ земля стойть,
А ще ні разу не видала,
Щоб чоловікові така велика та одважна дума,
Як тобі отсе, на душу спала!
Жаль мене великий по тобі, друже, обнимас,
Але козацьке мое серце з сеї радости й той жаль
[забуває.
Одмикайтеж, ключники, муровані льохи,
Знахожайте старосвітські вина і меди;
Нехай козацтво в волю погуляє,
Сього великого дня повік не забуває!"

I зараз ключники важкими ключами старосвіт-
ські льохи одмикают,
Бочки з винами та з медами достають,
Козакам ковші та чарки роздають,
Усіх угощають.
А гетьман Предислав свого вірного приятеля Оста-
[па поруч себе сажає,
В золотій кубки вина наливає,
На прощання угощає.
А тут кругом сурми сурмили, на бандурах вигра-
З самопалів та з гармат грімали, [вали,
Солодким медом та солодким вином кубки іспов-
Козаки козаків угощали. [няли,
А потім один з одним прощались,
На коней садились,
В поход виступали.

ЗАПОРОЖЖЯ (НИЗ)

© Місця, де були СІЧі.

Отже й пішли козаки понад Дніпром,
Прямо простуючи за пороги до острова Хортиці,
А тогді ще всі землі од Чигрина до самого Чор-
1 по сей бік Дніпра до Азова [ного моря
Пустували,

Густою травою, заввишки в чоловіка, заростали;
У траві куропатви й усякі птиці проживали,
Дикії коні по степу табунами гуляли,

Круторогії тури блукали,
Білорогії сугаки скакали,
Та степнії вітри од моря до моря широко літали.
Тогді хоч би сто герст за Чигрин пройшов,
Жадної душі християнської не знайшов;
Тільки погана Татарва кіньми де-не-де по степу
[виглядала,

По степу виглядала, себе забавляла,
Козака в степу виглядала,
Щоб його напавши зарубати,
Одежу кармазинну та оксамитну зняти,
Золота в кишенях пошукати,
Козацького коня орканом піймати,
Чуру малого у неволю взяти.

Отся-то погана Татарва
Й хороброго Остапа Дацковича з його лицарями
[в степу забачала,

Дивом великим дивувала,
Думала й гадала:

Кудиб се козаки в невеликій купі понад Дніпром
[простували?

Якого неприятеля воювати вони мали?

Але нападать на козаків боялась,
Поза травою ховалась,
Слідом oddalік, як собака вовка, провожала.
А як же вбачила, що вони на Дніпровський остров

[Хортицю прибували,
Рови на острові копали, вали висипали,

Хвої рубали, засіки бойові складали,
Гострії палі дубовії тесали, Січ будували,
Гарматами її кругом риштували:
Тогді біжить у свої авули, миттю орду скликає,

З криком, з гамом, як чорная хмара, під Січ під-
[ступає.

Але козаки з гармат на їх ударяють,
Од Хортиці орду одбивають.

А потім з самопалами, з шаблями та з списами
Кінно у степ виступали,
З самопалів на Татарву усі разом густо повівали,
Списами міцно натискали,
По степу Татарву як половину розметали,
Коней у них одбивали,
Златосиніми кинняками та оксамитами тороки на-
[бивали;

Здобич побравши до Січи вертались,
Богові молились,
Спасителю хрестились,
Добром ділились,

Мед-вино коряками попивали,
На бандурах та на кобзах вигравали,
Душі побитих козаків поминали.

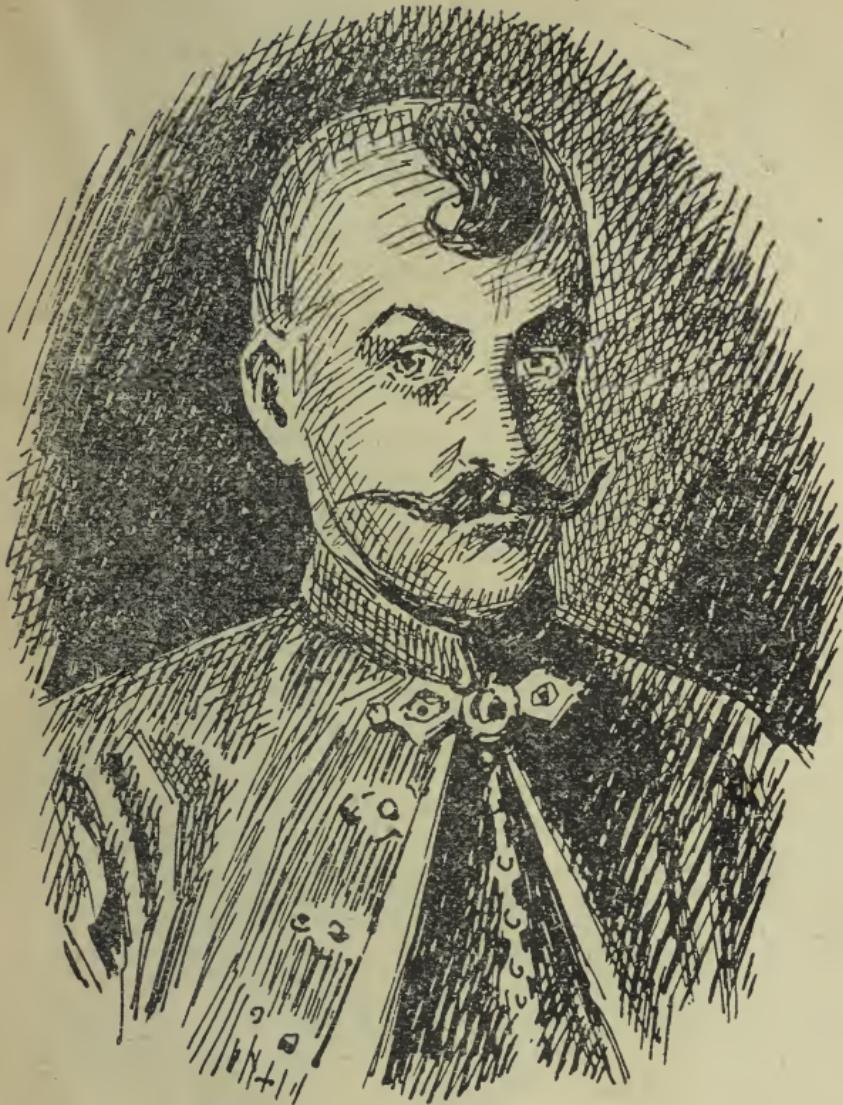
Оттак-то, панове, завелась тая людославная Запо-
Тая козацькая слава, [рожськая Січ,
Що по всьому світу дивом стала,
Що по всьому світу луговим гомоном рознеслась,
Туреччині та Татарщині добрим лихом знати да-
[лась,
Тай Ляхам ворогам у знаки вдалась.

ДУМА ЧЕТВЕРТА.

По гетьмані Предиславі гетьманував ще князь Дмитро Вишневецький, що, одважно воюючи, попався сердечний у руки Туркам і в Цариграді люто замучен. А по його смерті гетьманував князь Остап Ружинський. Сей гетьман лучший порядок в війську козацькому вчинив, Орду коло Білгорода розбив. А по смерті Остапа Ружинського гетьманував Венжик Хмельницький, прападід Богдана Хмельницького. Сей Орду під Заславем тяжко розгромив і розігнав, слави немалої козацькому війську достав. А по його смерті вибрали гетьманом Івана Свірговського.

І скоро гармати заревли,
Сурми й бубни загули,
Козаки новому гетьманові булаву піднесли:
Як ось посли з молдавської землі прибувають,
Гетьманові до ніг упадають,
Оборонить Молдавію од Турків благають,
Великії дари, золотії кубки, ковші,
Шаблі дорогії в дар йому предлагають,
Оборонить їх од Турків гетьмана благають.
То гетьман Свірговський Іван дари од Молдаван
[бере,
Золотії кубки й ковші полковникам своїм роздає;

Князь Дмитро Вишневецький
(козак Байда).

Дорогій шаблі й булати бере,
Сотникам і отаманам роздає,
Сам на коня всідає,
Поміж військом проїжає,
Як орел сизий поміж хмарами літає,
Велику добич собі чує-забачає,
Високо вгору уганяє,
Силу свою пробує-повіряє.

Отже й пішли козаки та на два шляхи,
А на третє на Чорне море.
А що первим шляхом то пішов сам гетьман Свір-
[говський,
А другим шляхом полковник Сава Ганжа,
А третім шляхом-водою,
Дніпровською глибиною,
То пішов кошовий отаман запоріжський Фесько
[Покотило.
Він на чайках з хоробрими Запоріжцями висту-
[пає,
До устя Дністра й Дуная Чорним морем прибуває,
Обое устя човнами своїми заступає,
Ні одного судна турецького до Молдавії Туркам
[на одсіч не допускає.
А гетьман Свірговський із Савою Ганжею до го-
[рода Сорони прибували,
Турків під городом великий табор знаходжали,
З гармат на них грімали,
З самопалів густо повівали,
Пашу турецького Кара-Мустафу в полон брали,
До короля у Варшаву одсылали.
А потім козаки назад уступили,
Золота й срібла од Молдаван брати не схотіли,
Тільки меди та вина дорогій в дяку принимали,
Один одного частували,
На радощах в Молдавії лikuвали.

А як стали козаки до Бесарабії простувати,
Мимо города Кілії прохожати:

Кобзар Остап Вересай.

То зустрів їх якийся Ормянин лукавий,
Радючи гетьманові до города Килії з військом при-
Приступом його добути: [вернути,
„Бо Турки,“ каже, „великії клади в Килії малим
[військом охраняють,
Поки козаки додому вернуться, піджидають,
А потім,“ каже, „тії великії клади до султана
[проводити мають.“

Тогді гетьман Свірговський тай не скаменувся:
Великого промаху дав,
Ормянину, превражому сину, віри поняв,
З військом під Килію, хорошен'ко не оглядів-
[шись, сунувся.

Ой щеж козаки й на вали не ступили,
А воронії коні під ними чогось засмутили;
Ох іщеж і обідня пора не настала,
Як піднялася ізпід землі полуночна чорная хмара,
Бочки пороху під козаками зривала,
Козаків з їх гетьманом високо вгору піднимала,
Довго вертівши під небесами,
По пісках, по корчах, по білому камінню розки-
[дала.

І вже тогді й ріднаяб мати не пізнала,
Де голова пана Івана лежала.

А тимчасом Турки зза муровання городського ви-
На обоз козацький вдаряли, [бігали,
Козаків багацько вистинали,
Багацько й у неволю похватали;
А більше то горе, що Кішку Самійла в неволю
Которого козаки за рідного батька мали, [взяли,
Не раз, не два й за кошового його обірали,
Велику надію на його в войні покладали.
А потім невірнії довго ще по полю наших гнали,
Аж поки ночнії тумани козаків кругом обгортали
І як орел своїх діток закривали.

Ой не веселож було козакам додому тогді вер-
[татись:
Свого гетьмана втерявши, стид і сором був перед
[люд хрещений показатись.
Тогді-то вже бандурники й кобзарі ор села до села
[по Вкраїні проходжали,
Помин гетьманові Свірговському одправля-
[ли,
Славнії діла його люду божому оповідали,
На бандурах та на кобзах вигравали,
Пісні жалібні про його прокладали:

„Як того пана Івана,
Що Свірговського гетьмана,
Та як бусурмани піймали,
То голову йому рубали,
Ой голову йому рубали
Та на бунчук вішали,
Та у сурми вигравали,
З його глумували.

А із низу хмара стягала,
Що воронів ключа налітала,
По Вкраїні тумани клала,
А Вкраїна сумувала,
Ой Вкраїна сумувала,
Свого гетьмана оплакала.

Тогді буйні вітри завівали:

- „Деж ви нашого гетьмана сподівали?“
- Тогді кречети налітали:
- „Деж ви нашого гетьмана жалкували?“
- Тогді орли загомоніли:
- „Деж ви нашого гетьмана схоронили?“
- Тогді жайворонки повилися:
- „Деж ви з нашим гетьманом простилися?“
- „У глибокій могилі,
Біля города, біля Килії,
На турецькій лінії.“

ДУМА НЯТА.

Незабаром після смерти Свірговського
Козаки раду в Чигрині собірали,
Усіх сотників і полковників ізкликали,
Гетьманом Богдана Ружного наставляли.

Вид Чортомлицької Січи.

То не вітер буйний по степах вис-завиває
То не хан татарський на Вкраїну військо своє
[насилає,
Щоб воно Вкраїну, рідну мати нашу, безневинно
[плюндровало,
Жіноч та діточ та добро наше в полон брало-забі-
[рало,
Коней та овець, усю божку скотину в свої дже-
[рела заганяло,

Козацькі холіви розбивало й розоряло:

То голінний Богданко усіх козаків у громаду со-

Усіх козаків, і служивих і простих, [зиває,
І сусідів і підсусідків, і хорунжих

І прочих інших старших,

Усіх хоробрих сотників і полковників укупу ззи-

До громади собирає, [ває, скликає,

А сам по середині вихожає,

Святим містам три поклони покладає,

А на чотирі сторони по одному поклону,

Та козакам один поклон,

Та ще сотникам та полковникам один поклон;

До Бога молитву читає,

А до козаків до всієї громади так промовляє:

,To не вітер буйний по степах вис-авиває,

То не хан татарський на Вкраїну військо своє на-
[силає,

Щоб воно Вкраїну, рідну мати нашу, плюндру-
[вало,

Жінок та діток та добро наше в полон брало-
[забірало,

Коней та овець, усю божую скотину в свої дже-
[рела заганяло,

Козацькі холіви розбивало й розоряло:

То король Польщі нам і вам подарок висилає,

Великий дар дарує,

Нас і вас шануючи й поважаючи.

Хоче він, щоб ви, братці, хоробрі козаки това-

[риші,
За його, короля Польщі, Бога молили,
Та йому, королю Польщі, як Богові, що живе
[високо на небі,

По вірі й по правді служили:

Ляхів би не били,

А з ними, як з рідними братами, жили,

На Москалів би нападали,

Татарапів би побивали й воювали.

А за сес вашому гетьманові,

Голінному Богданкові,

Тай вам з ним великий дар дарує;

А той великий подарок-дар: булава золота,
 Та хоругва з срібла,
 Та бунчук з жеребця.

Та ще той король Польщі пише-приписує:
„Хай, ка, твої козаки товариши служать мені ві-
[рою й правдою,
Як великому тому Богові, що живе високо на небі,
А як не будуть служити мені вірою й правдою,
То я їм тогді другий подарок подарую,
Хоробою їх порадую,
Хоробою тяжкою та важкою.“

А козаки тес зачували,
 До свого отамана промовляли:
„Отсеж нам король Польщі великий подарок-
[дар дарує,
 А не послужим ми йому вірою й правдою
 То й хоробою, бач, якоюсь нас порадує.
 Якоюж то хоробою?
 Чи не слободою?
 Та як би вже отою хоробою, що слободою,
 То всім нам товаришам козакам
 Інших дарів і не треба;
Служилиби ми йому, королю Польщі, по вірі й по
[правді,
Як тому Богові, що живе високо на небі,
 Ляхів би не били,
 І з нима, як з рідними братами, жили,
 На Москалів би нападали,
 Татарву би воювали,
 І во віки вічнії
 Не злом, а добром та молитвою
 Свого пана великого,
 Короля Польщі іменитого,
 Як батька шанували.“
 Отсе казавши тай замовчали.

Тогді гетьман голінний Богданко
 До писаря свого
 Хоми Безродного

Та до курінних, прохаючи, підступає,
І одного й другого барзо випитує-сповідує,

Те й друге так і так викладає,
Поход під Турка козакам обіщує
Та велику здобиченьку на поході великому.

Так і так козаки громаду свою розкладали,
Великі пораду мали,
У поход виступали:

Козаки запорожські з кошовим своїм Нечасем
Чорним морем під татарський город Кефу під-
[пливали,

Козаки гетьманські з гетьманом Богданком
Румом туди ж через Перекоп простували,
Коло самої лінії перекопської татарську велику
Мов баба буряки, рубали, [орду розбивали,
Мов молотник у клуні ціпом солому, розметали,

До города Кефи прибували,
Той город плюндрували,
Бідних невольників із неволі визволяли.

А як стали до Бакчисарай Й Козлова козаки ся
[зближати,
Стали їх посли од хана переймати,
Гетьманові до ніг упадати,
Кути червонців перед ним насипати.
То голінний Богданко й кошовий Нечай

Жовтими чобітьми тії кути червонців розгор-
[тали й розкидали,

Козакам на тютюн оддавали,
Самі примиря з кримським ханом приймали,
Весело додому з славою великою повертали,

Мимо города Килії проходжали,
На город ударяли,
Город до остатку руйнували,
Усіх Турків і Ормян вистинали,

Поминки гетьманові Свірговському справляли.

Та за тогож короля Степана
Ще раз козаки за віру христіянську в поход ви-
ступали,
Мимо самого Перекопа на Турка через черкеськую
[землю простували,
Турка рубали й плюндували,
Добичу велику в його одбивали,
Та тут же й гетьмана свого під горою під густою
[рокитою знахожали,
Глибоку могилу ьюпали,
На могилі курган насипали,
Біля кургана-могили коня турецького гетьман-
[ського заставляли,
Похорон гетьманові Богданкові правили-одпра-
Тут йому й повік лежати! [вляли.
Добичу свою побравши, додому вертались,
Богові молились,
Спасителю хрестились,
Добром ділились.

ДУМА ШЕСТА.

Не довго Богданко гетьманував,
Милосердному Богу душу oddав.
Тогді козаки по йому як по рідному батькові
Раду собирали, [сумували,
Івана Серпягу, що звався й Підковою, гетьма-
[ном настановляли,
І зараз з ним, сівши в човни,
На Чорнеє море заодно з Запоріжцями висту-
Далеко Чорним морем гуляли, [пали,
На турецьку землю простували.

А по Чорному по глибокому моречку,
Та по широкому та по далекому Дунаєчку
Злая буря вихожає-виступає,
Козаків до землі чуждої провожає,
А із низу буйний вітер віс-повіває,
А по Чорному моречку супротивна хвиля вставає
Та по Чорному морю вовком-сіроманцем лає й
[гукає.

Збиралися козаки товариші, всі хоробрі Запо-
Про тую бурю міркувати, [рожці,
Тихої погодоньки понад синім морем-Дунаєм
[піджидатъ.

А злая буря все більш виступала
Тай ні трошки по Чорному морю глибокому,

По Дунаечку далекому та широкому,
Тая буря не внимала,
А все злійш громом по небу тарахтала.
А блискавка між хмарами лискала.

Оттогді гетьман Івасенко Серняга
Козаків товаришів до себе підзиває,
До козаків товаришів так і так промовляє:
„Ой ви, панове, рідній мої братці,
Хоробрій мої товариши, козаки Запорожці!
Слухом ніколи не слухано,
І видом ніколи не видано,
Щоб такая буря злая
На козаків так міцно виступала ї уставала,
Щоб таким громом-блискавкою тарахтала ї ли-
[скала],
Та щоб ви, панове товариши, ось так довго-
[довгенько стояли],
Тихої погодоньки біля моря-Дуная піджидали.“

А козаки тес зачували
Тай усі замовчали.
„Коли ж ми тої бусурманщини лякалися?“
Каже знову гетьман:
„Коли ж таки ми від неї де-небудь ховалися?
А теперечки не то бусурманщини, але ї бурі зля-
[калися],
Тихої погодоньки піджидаючи [калися],
Та на злуу ї лихую бурю жалуючи,
Зовсім надірвалися.“

А козаки тес зачували
Тай усі мовчки замовчали,
Барзо, барзо рахували,
Нічого не промовляли,
Один на одного споглядали.
В поход виступали.

Іван Серпяга-Підкова.

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN

Отсеж ідуть вони не день, не два, не три й не
[четири.

А злая буря лихая по Чорному моречку
Та по далекому Дунаєчку

Барзо унимала,

Тай супротивная хвиля в свої домовини, в ков-
[банюги забігала,

Та там і пропадала.

А козаки Богові молитви посилали,
По три поклони покладали,
Відпочиння мали.

А потім всі козаки в поход виступали
Із своїм хоробрим гетьманом,

Серпягою Іваном,

Тяжко нехриста розбивали,

Думали й гадали,

Тай під городом Керманом

Із бусурманським султаном

Примирия мали:

У його всю худобу віднімали,

Усіх Татар-буряків розбивали,

Тихою погодоною

З гарною добиченькою

Додому привертали.

А на другий рік з тим же гетьманом

Козаки в Волошину ходили,

Господаря волоського Петра в турецьку землю

А свого гетьмана,

[прогнали,

Серпягу Івана,

Господарем над Волохами настановили.

Але Турок листи до короля до Степана засилав,

Голову Серпяжину видать прохав;

А як не видається, то військом вдарити на Польщу

[страшав,

Тай Волохам з Цариграда не ласково бунчуком

[махав..

То Ляхи з Волохами великий страх собі мали,
Пана Серпягу до города Львова на бенкет лестно
Вином та медом частували, [закликали,
Голову йому одрубали,
До султана турецького посылали.
А козаки, тіло його взявши,
У Канев привізши,
Чесно поховали.

ДУМА СЕМА.

Отож скоро пронеслась чутка по Вкраїні,

Що гетьмана Серпягу Ляхи вже згубили:
Зараз козацтво з старшиною до Чигрина прибу-

[вало,

Гетьманом Якова Жаха, Серпягового друга, наста-

На Волохів виступало. [новляло,

А Волохи того не ждуть, не гадають,
Мед-вино з Турками в Букаресті попивають,

Аж ось козаки під мури городськії прибувають,
З гармат гукають,

Мури розбивають,

У город ухожають,

З самопалів густо повівають,
Усіх Турків і Волохів, як пух розметають.

А потім самих главних пузанів, що видали на

[смерть Серпягу, половили,

Серед міста повішали, надпись над ними прибили:

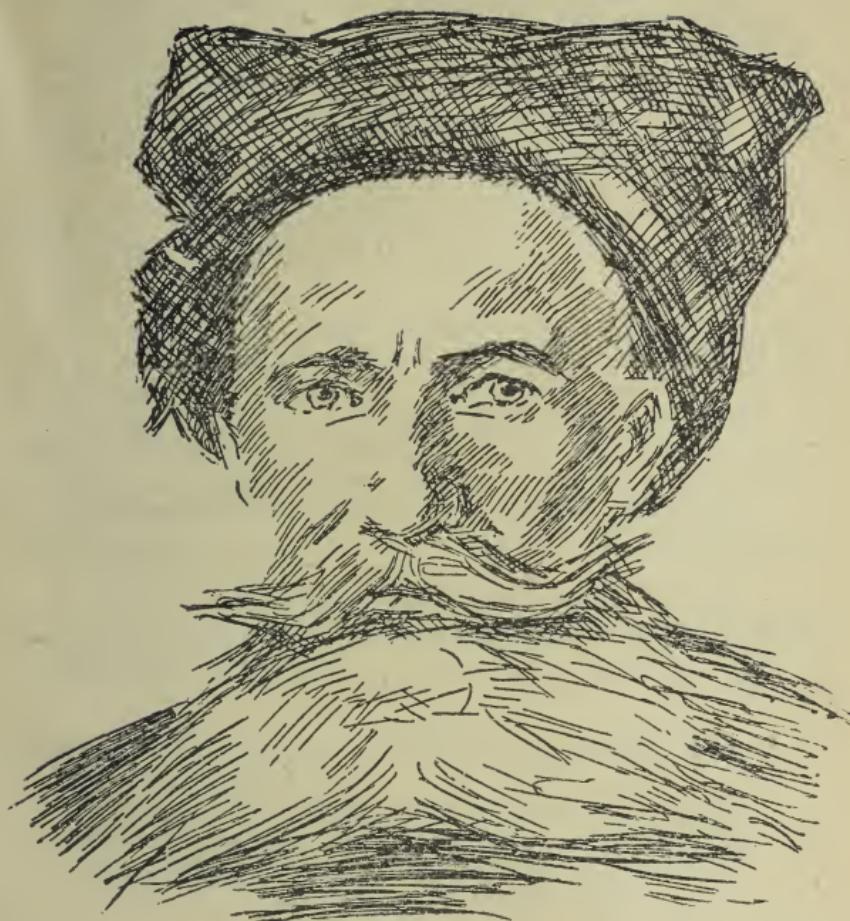
„Оттак зрадці й віроломці пропадають,

Що правди й одваги в серці не мають,
Свого батька ради страху турецького погу-

[блляють.”

А потім скарби великиї в Волощині забірали.
Додому весело повертали.

Ой не вспілиж козаченьки добро поділити,
Як надійшли суворії од короля Степана листи.

Криштоф Косинський.

Ой не вспілиж козаченьки на радошах погуляти,
Як став король Степан Жаха на суд за Волохів

Але Жах добре догадавсь, [звати.
У Каневськім монастирі під чорною рясою

[сховавсь,

Королеві в руки добровольне не оддавсь;
Але вже сердега й од булави гетьманської одциу-

З світом навіки попрощаєсь, [равсь,

Богові единому служити почав,

Щоб милосердний Біг грішну душу його в цар-
ство небеснеє приняв.

Оттогді вже козаки раду собірали,
Нового собі гетьмана з полковників Семена Скало-

[зуба вибірали.

То гетьман Скалозуб, бажаючи дуже Турка за

[Серпягу й Жаха покарати,

Зачав до обозу козаків велику силу стягати;

А потім сівши на запорожській чайки,
Дніпром на Чорнеє море до острова Тендрова ви-

[плівав,

На острові Тендрові одпочинок мав,
Козаків під городи турецькій приморській на роз-

[глядини посылав.

От у той-то час, панове, із города з Трапезонта
[виступала галера,

Трьома цвітами процвітана-мальована:

Ой первим цвітом процвітана —

Златосиніми киндяками побивана,

А другим цвітом процвітана —

Гарматами арештована,

Третім цвітом процвітана —

Турецькою білою габою покровена.

Ой у тій галері Алкан-паша, трапезонське княжа,
[гуляє,

Маєть собі ізбраногно люду: сімсот Турків, яни-
[чар штириста

Та бідного невольника півчварт-ста,

Без старшини військової.
Первий старший між ними пробувасть Кішка Са-
[мійло, пан кошовий,
Другий Марко Рудий, суддя військовий,
Третій Мойсій Грач,
Військовий трубач,
Четвертий Лях Бутурлак, ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський,
Що був три годи в неволі,
Десять літ як став по волі,
Потурчився, побусурманився
Для панства великого,
Для лакомства нещасного.
От у тій-то галері вони од пристані далеко од'їз-
Чорним морем далеко гуляли, [жали,
Против города Кефи великий та довгий одпочи-
[нон мали.
Ой представиться ж Алкану-паші сон дивен,
[барзо дивен, на прочудо!
To Алкан-паша,
Трапезонське княжа,
На Турків-яничар, на бідних невольників покли-
[кає:
. „Турки, каже, Турки-яничари, і ви, біднії неволь-
[ники!
Которий би мог Турчин-яничар сей сон одгадати,
Мог би йому три гради турецькі дарувати;
А который би мог бідний невольник одгадати,
Мог би йому листи визволені писати,
Щоб не міг нігде ніхто зачіпати.“

Сее Турки зачували,
Нічого не сказали;
Біднії невольники хоч добре знали,
Собі промовчали.
Тільки обізветься між Турків Лях Бутурлак,
Ключник галерський, сотник переяслав-
Недовірок християнський: [ський,

„Як же, каже, пашо, твій сон одгадати,
Що ти не хочеш нам повідати?“

— „Такий мені, небожата, сон приснився,
Що бодай ніколи не явився!
Видиться, моя галера, цвітована-мальована,
Стала вся обідрана, на пожар спускана;
Видиться, мої Турки-яничари стали всі в пень
[порубані];
А видиться, мої невольники, котрії були з не-
то всі стали по волі; [волі],
Видиться, мене отаман Кішка на три часті
У Чорнеє море пометав.“ [розтяв,

То Лях Бутурлак тес зачуває,
Словами промовляє:
..Алкан-пашо, трапезонське княжа,
Молодес пана!
Сей тобі сон не буде пішло зачепати,
Скажи тільки мені лучче бідного невольника
З ряду до ряду сажати, [доглядати,
По два, по три кайдани на руки й на ноги на-
З ряду до ряду сажати, [бивати,
Червоної таволги по два дубия брати,
По шиях затинати,
Кров християнську на землю проливати.“

То як скоро тес Турки зачували,
Од пристані галеру ще дальше одпускали.
Біднії невольники до опачин руками приймали,
Щироглибокої морської води доставали.
То як скоро тес зачували,
Од пристані галеру ще дальше одпускали,
До города Козлова, до дівки Санджаківни на за-
льоти поспішали.

То дівка Санджаківна на встречу вихожала,
Алкан-пашу в город Козлов зо всім військом
[затягала,

Алкан за білу руку брала,
У світлиці-камяниці зазивала,
За білу скамю сажала,
Дорогими напитками напувала,
А військо серед ринку сажала,
Медом-горілкою вгощала.

То Алкан-паша,
Трапезонське княжа,

Не дуже дорогії напитки вживаває,
Як до ґалери двох Турчинів на підслухи посилає,
Щоб не міг Бутурлак Кішку Самійла одмикати,
Поруч себе сажати.

От як тії два Турчина до ґалери прибували,
To Кішка Самійло, отаман запорожський, словами
[промовляє:

„Ой, Ляше Бутурлаче, брате старесенький!
Колись і ти був у такій неволі, як ми теперя.

Добро нам учини,
Хоч нас старшину одомкни.
Нехай би й ми в городі погуляли,
Панське весілля знали.“

А Лях Бутурлак: „Ой, Кішко Самійлу, отамане
Батьку козацький! [запорожський,
Добро вчини,
Віру христіянську під ноги підтопчи,
Хрест на собі поламни.

А як будеш віру христіянську під ноги топтати,
Будеш у нашого пана молодого за рідного брата
[пробувати.“

То Кішка Самійло тес зачував,
До його промовляв:

„Ой, Ляше Бутурлаче, недовірку христіян-
Бодай же ти того не дождав, [ський!
Щоб я віру христіянську під ноги топтав!
Хоч буду до смерти біду та неволю приймати,
А буду віру христіянську й славу козацьку по вік
Ваша віра погана, [шанувати:
Земля проклята!“

Скоро Лях Бутурлак тес зачуває,
Кішку Самійла в щоку затинає:
„Ой, каже, Кішко Самійлу, отамане запорожський!
Будеш ти мене в вірі християнській укоряти,
Буду тебе паче всіх невольників доглядати,
Старій й новій қайдани направляти,
Ланцюгами впоперек втroe буду брати!“
То як скоро тії два Турчина тес зачували,
До Алкан-паши прибували:
„Алкан-паши, трапезонське княжа!
Безпечне гуляй:
Доброго й вірного ключника маєш:
Кішку Самійла в щоку затинає,
В турецьку віру ввертає.“

То Алкан-паша, трапезонське княжа, великую
[радість мало,
Пополам дорогії напитки розділяло:
Половину на галеру одсидало,
Половину з дівкою Санджаківною вживало.

Став Алкан-паша дорогії напитки пити-підпивати,
Стали умисли козацьку голову ключника роз-
[бивати:
„Господи! є в мене що й спити і сходити,
Тільки ні з ким об вірі християнській поговорити!“
До Кішки Самійла прибуває,
Поруч себе сажає,
Дорогого напитка метає,
По два, по три кубка в руки наливає.
То Самійло Кішка по два, по три кубка в руки
[брав,
То в рукава, то в пазуху скрізь третю хустку до-
[долу пускав.

А Лях Бутурлак по єдиному випивав,
Та так напився,
Що з ніг звалився.
Тогді Кішка Самійло Ляха Бутурлака на ліжку,
[як дитину, спати клав,
Сам вісімдесят чотири ключі зпід голів виймав,

На пяти чоловік по ключу роздавав:
„Козаки панове! добре майте,
Один одного одмикайте,
Але кайданів із рук і з ніг не скидайте,
Полуночної години дожидайте.“

Тогді козаки один одного одмикали,
Кайданів із рук і з ніг не скидали,
Полуночної години дожидали.

А Кішка Самійло чогось одгадав,

За бідного невольника ланцюгами втросе себе
Полуночної години дожидав. [приняв,
Стала полуночна година наступати,
Став Алкан-паша з військом до галери прибувати.
Та до галери прибував,

Словами промовляв:

„Ви, Турки-яничари, помаленьку ячіте,
Мого вірного ключника не збудіте,
Саміж добре поміж рядами проходжайте,
Всякого чоловіка оглядайте,

Бо він тепер підгуляв,

Щоб кому пільги не дав.“

То Турки-яничари свічі в руки брали,
Поміж рядами проходжали,
Всякого чоловіка оглядали.

Біг помог, за замок руками не приймали.

„Алкан-пашо, безпечне почивай:

Доброго й вірного ключника маєш:

Він бідного цевольника з ряду до ряду посажав,
По два, по три старій кайдани й новій посправляв,
Кішку Самійла ланцюгами втросе приняв.“

Тогді Турки-яничари в галеру вхожали,
Безпечне спати полягали,

А котирії хмелнії були, на сон знемогали,
Коло пристані козловської спати полягали.

А Кішка Самійло полуночної години дождав,
Сам між козаків устав,

Кайдани із рук і з ніг у Чорнеє море поскидав,
У ґалеру вхожає,
Козаків пробужає,
Шаблі булатнії на вибір вибірас,
До козаків промовляє:
,,Ви, панове молодці, кайданами не стучіте,
Ясини не вчиніте,
Ні которого Турчина в ґалері не збудіте.“

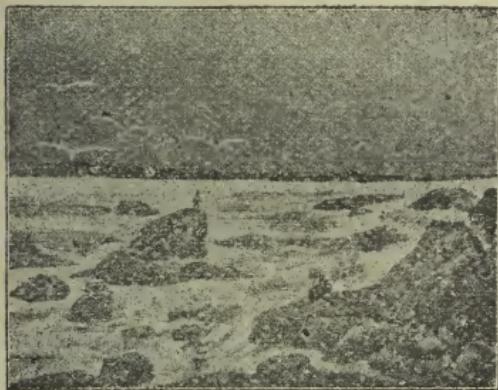
То козаки добре зачували,
Самі з себе кайдани скидали,
У Чорнеє море пометали,
Ні одного Турчина не збудили.
Тогді Кішка Самійло до козаків промовляє:
,,Ви, козаки молодці, добре, братія, майте,
Од города Козлова забігайте,
Турок-яничар в пень рубайте,
Которих живцем у Чорнеє море кидайте.“

Тогді козаки од города Козлова забігали,
Турок-яничар в пень рубали,
Которих живцем у Чорнеє море повкидали.
А Кішка Самійло Алкана-пашу з ліжка взяв,
На три частини розтяв,
У Чорнеє море пометав,
До козаків промовляв:
,,Ви, панове молодці, добре дбайте,
Всіх у Чорнеє море кидайте,
Тільки Ляха Бутурлака не рубайте,
Между військом для порядку за яризу військово-
[го зоставляйте!“

Тогді козаки добре мали,
Всіх Турків у Чорнеє море пометали,
Тільки Ляха Бутурлака не зрубали,
Между військом для порядку за яризу військово-
[го зоставляли.

Тогді ґалеру од пристані одпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли.

Аж ось у неділю,
У полуденну годину,
Лях Бутурлак од сна пробужає,
По ґалері поглядає,
Що ні одного Турчина в ґалері немає.
Тоді Лях Бутурлак із ліжка вставає,
До Кішки Самійла прибуває,
У ноги впадає:

Ненаситець.

„Ой, Кішко Самійлу, отамане запорожський,
Батьку козацький!
Не будь же ти на мене,
Як я був на останці віка мого на тебе!
Біг тобі допоміг неприятеля побідити,
Та не вмітимеш у землю християнську входити.
Добро ти вчини,
Половину козаків у окови до опачин посади,
А половину в дороге турецьке плаття наряди.
Як будемо од города Козлова до города Цариграда
[гуляти,
Будуть із города Цариграда дванацять ґалер ви-
[бігети,

Будуть А лкана-пашу з дівкою Санджаківною по
[зальотах поздравляти:
То як будеш одвіт оддавати?"

Як Лях Бутурлак навчив,
Так Кішка Самійло, отаман запорожський, й
учинив:
Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину в дороге турецьке плаття нарядив.
Стали од города Козлова до города Цариграда
[гуляти,
Стали з Цариграда дванацять галер вибігати
І галери з гармати торкати,
Стали Алканы-пашу з дівкою Санджаківною по
[зальотах поздравляти.

То Лях Бутурлак чогось догадав,
Сам на чердак виступав,
Турецьким біленьким завивалом махав;
Раз то мовить по грецьки,
У-друге по турецький,
Каке: „Ви, Турки-яничар ! помаленьку, братія,
Од галери одверніте, [ячіте,
Бо тепер він підгуляв, на впокой спочиває,
На похмілля знемогає,
До вас не встане,
Голови не зведе.
Казав: „Як буду назад гуляти,
То не буду вашої милости й повік забувати."

Тогді Турки-яничари од галери одвертали,
До города Цариграда убігали,
Із дванацяті штук гармат грімали,
Яссу воздавали.
А козаки добре собі дбали,
Сімдесят гармат собі арештовали,
Яссу воздавали,
На Лиман-ріку іспадали,
К Дніпру-Славуті, і низенько вклоняли:
„Хвалим Тя, Господи, й благодарим !

Були тринацять год у неволі,
А тепер чи не дастъ нам Біг хоч на час по волі!“

А у Тендері острові Семен Скалоузуб з військом
[на заставі стояв,
Та на тую галеру поглядав,
До козаків словами промовляв:
„Козаки, панове молодці!
Що сія галера, чи блудить,
Чи світом нудить,
Чи много люду королевського має,
Чи за великою добиччу ганяє?
То ви, панове, добре майте,
По дві штуки гармат набивайтے
Тую галеру з Грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте.
Коли Турки-яничари, то в пень рубайтے,
Колиж бідній невольники, то помочи дайте.“

Тогді козаки промовляли:
„Семене Скалоузубе, гетьмане запорожський,
Батьку козацький!
Сія галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду королевського має,
Ні за великою добиччу ганяє,
А може се бідний давній невольник із неволі вті-
[кає.“

— „Але ви, братці, каже гетьман, віри не дой-
Хоч по дві гармати набивайтے, [майте,
Тую галеру з Грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте.

Як Турки-яничари, то в пень рубайтے,
А як же бідний невольник, то помочи дайте.“

Тогді козаки, як діти, не гаразд починали,
По дві штуки гармат набивали,

5 Куліш, т. II Україна.

Тую ғалеру з Грозної гармати привітали,
Три доски в судні вибивали,
Води Дніпровської напускали.

Тогді Кішка Самійло, отаман запорожський, сам
[на чердак виступав,
Червоній хрестатій давні корогви з кишени вини-
Розпустив, до води похилив, [мав,
Сам низенько вклонив:
„Козаки, панове молодці!
Сія ғалера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду королевського має,
Ні за великою добиччу ганяє,
Се есть бідний давній невольник Кішка Самійло
[з неволі втікає!]
Були тринацять год у неволі,
Тепер чи не дастъ Біг хоч на час по волі!“

То козаки в каюки скакали,
Тою ғалеру за мальовані облавки брали,
Та на пристань стягали,
Од дуба до дуба на Семена Скалозуба паювали,
Тую ғалеру на пристань стягали.
Тогді златосиній кіндяки —
На козаки,
Златоглави —
На отамани,
Турецьку білу габу — на козаки на біляки,
А ғалеру на пожар спускали,
А срібло-злато на три часті паювали:
Первую часті брали,
На церкви накладали:
На святого Межигорського Спаса,
На Трехтомировський монастир,
На святую Січову Покрову давали,
Которі давнім козацьким скарбом будували,
Щоб за їх встаючи й лягаючи милосердного Бога
[благали;

А другую часть поміж собою паювали,
А третю часть брали,
Очертами сідали,
Пили та гуляли,
Із семипядних пищалей грімали,
Кішку Самійла по волі поздравляли:
„Здоров, кажуть, здоров, Кішко Самійлу, отамане
Не загинув еси в неволі, [запорозький!
Не загинеш з нами козаками по волі!“

ДУМА ВОСЬМА.

Раді були козаки, що Кішку Самійла знову між [собою мали,

Але скоро їх друга недоля постигала:
Сила велика Турків на морі на їх коло города

[Керчи напала,

Кругом кораблями та галерами їх човни обгортава-
Козанів розбивала, [ла,

Которих у Чорному морі потопила,
Которих живцем у неволю з самим гетьманом Ска-

[лозубом забрала.

Оттогді-то козаки на бусурманській землі пропали.
Тяжко, тяжко жалкували, [дали,
Плачучи гірко, свою рідну Вкраїну споминали.
Тоді далася бідному невольнику тяжка неволя

[добре знати:

Кайдани руки й ноги поз'їдали,
Сирия сириця до жовтої кости тіло козацькеє про-
[їдала.

То біднії невольники на кров, на тіло поглядали.
Об вірі християнській гадали,

Землю турецькую,

Віру бусурманськую

Проклинали:

..Ти, земле турецькая,

Ти, віро бусурманськая!

Ти єси наполнена сребром, златом і дорогими на-
[питками,

Тільки що бідному невольнику на світі не вільно,
Що біднії невольники в тобі пробувають,
Празника Рождества, ні Воскресеня не знають,
Усе в неволі проклятій,
На каторзі турецькій
На. Чорнім морі пробувають,
Землю турецькую,

Кобзар (з рисунку Жемчужікова).

Віру бусурманськую
Проклинають:
Ти, земле турецька,
Ти, віро бусурманська,
Ти, розлуко християнська!

Уже бо ти розлучила не единого за сім літ вій-
Мужа з женою, [ною
Брата з сестрою,
Діток маленьких з отцем і маткою!“

Ой поклоняється ж бідний невольник із землі ту-
Із віри бусурманської, [рецької,
У городи християнськії
До отця, до матусі.

Ой не може він їм сам поклонитися,
Тільки поклоняється голубоньком сивеньким:

„Ой ти, голубонько сивенький!
Ти високо літаеш,
Ти далеко буваеш.

Полини ти в городи християнськії
До отця мого, до матусі,
Сядь-пади,

На подвірі отцевськім жалібненъко загуди,
Об моїй пригоді козацькій припомяні:

Нехай отець і матуся мою пригоду козацьку зна-
Статки-мастки збувають, [ють,
Великі скарби собирають,

Головоньку козацьку з тяжкої неволі визволя-
Бо як стане Чорне море согрівати, [ють;
То не знатиме отець-мати,
У которій каторзі шукати:

Чи в пристані козловській, чи в городі Цариграді
[на базарі.

Будуть ушкали Турки-яничари набігати,
За Червоне море у орабську землю запродавати,
Будуть срібло-злато не лічачи,
Сукна дорогії не мірячи

За їх брати.

Ой визволь, Боже, бідного невольника на свято-
На край веселий [руський берег,
Між народ хрещений!"

ДУМА ДЕВЯТА.

Ой у нашій у славній Вкраїні
Бували колись престрашні злигодні, бездольні
Бували й мори й військові чвари. [години,
Ніхто Вкраїнців не рятував,
Ніхто за їх Богові молитов не посилив,
Тільки святий Бог наших не забував,
На великі зусилля, на відповіддя держав,
Тільки Бог святий знав,
Що він думав, гадав, замишляв,
Як невзгодини на вкраїнську землю посилив.

Ой тож була найгіршая, найстрашніща чвара,
Що з Ляхами та за віру православну стала.
Задумали нечестивії Ляхи церкву православну
Унію на Вкраїну впроважати, [руйнувати,
Благочестіє скореняти,
Народ християнський у віру кателицьку ввертати.
Але наші на те не приставали,
Мечем свою предковічну віру од Ляхів і ксьонзів
[обороняли.
Тогді окаяннії Ляхи гетьмана нашого Косинського
У камений стовб замурували, [піймали,
А на Вкраїну жолнірів наслали,
П церквах з голими шаблями порозставляли,
Щоб вони твалтом народ християнський
Молитись по лядськи примушали;

Попів наших православних із олтаря проганяли,
Підсмиканих ксьонзів на їх міста у престола
[поставляли.

Оттак Ляхи над святою вірою глумились
Бога не страшились,
Людей не стидились!

Селянська біда.

А тимчасом велено жолнірству в городи
[українськії вступати,

Вибрать нового гетьмана не давати,
Народ силою в кателицтво поверрати.

Але наші у городі в Чигрині раду собірали,
Думали й гадали,

Довго, довго рахували,

На гетьманство Павла Наливайка, хороброго ли-
Богу помолились, царя, обірали,
Із Ляхами биться безустанне за святую віру зго-
[ворились.

Ой не день і не два Ляхи Вкраїну плондрували,
Ні на часиночку одпочиння не мали,

Коней навзводах день і ніч держали,

До гетьмана Наливайка дорогу верстали.

А гетьман хоробрий Наливайко що він думає-
[гадас,

Що він за долю товаришів своїх замисляє?

Тільки Бог святий знає,
Що йому на помоч помагає.
Ізза гори хмара виступає,
Виступає, вихожає,
До Чигрина громом вигрімляє,
На вкраїнську землю блискавицею лискає.
То Поляки через три ріки три переходи мали
Тай біля третього переходу станом стали,
Пустили коней на попасання,
Самі собі дали на три години одпочивання.
А що гетьман Наливайко думає-гадає?
Що він на незгоду Ляхів замишляє?
Тільки Бог тес святий знає,
Що йому на помоч помагає.

То не хмари по небу громом святим вигрімляють,
То не святих вони до Бога провожають:
 То Ляхи в бубни вдаряють,
 У свистілки та в труби вигравають,
Усе військо своє до купи в громаду скликають,
Щоб ішли всі до громади на послухання,
Слухати гетьмана Жолковського оповідання.
Отто й прийшли, усі рядом стали,
Усі рядом стали тай замовчали,
Гетьманську оповідь слухати зачали,
А послухавши, коней сідлали,
Через Білу річку переход великий мали,
 Мости мостили,
 Греблі гатили,
 Кілля забивали,
Горзину та дряницю клали,
Через Білу річку переход великий мали.
А перейшовши, огороди та шанці робили,
Ув окріп гармати становили,
А перед гарматами три хрести вколотили:
А що перший хрест, то Сомино висить,
Сомино висить, барзо голосить.
А що другий хрест, то Богун висить,
Богун висить, шаблюкою лопотить.
А що третій хрест, то порожній стойть,

Усіх інших козаків до себе піджидає,
Козаків піджидає, козаків оглядає:

Хто перший підійде,
Того гармата вбє;
Хто другий добіжить,
Того самопал цапне;
Хто третій підскочить,
Той хреститься буде,
Хреститься буде й молиться стане:
Шо хрест з осоки, то його надбане.

А козаки гляділи, у вічи вбачали,
Проміж себе бурковали-рахували,
Три корогви на забачення Ляхам становили,
На корогвах уговор-рядну писали:

„Вірному православному християнству миром мир
А Ляхам-ворогам пекельний пир!
В кого хрест, на того й хрест!“

Отсеж і пішли Ляхи
На чотири шляхи,

А козаки Ляхів на всі сторони по всім хрестам
[колотили.

Ляхи опрошення просили, та не допросились:
Не таківські козаки, щоб опрошення дали,
Не таківські ж і Ляхи, щоб напасть забули.

Ой не забули своєї пригоди прокляті Ляхи, не за-
Вони все тес козакам спомянули, [були,
Як козаків під кормигу свою лядськую знову
підвернули.

А тепер побачивши, що з козаками худа справа
[воюватись,

Стали на хитрощі підійматись:
Ніби-то примиря з гетьманом Наливайком брали,
Хрест цілували,
Покинути всяку вражду на євангелії присягали.
Але незабаром знов свою присягу пеламали,
Гетьмана Наливайка та полковника Лободу
Та сотника та суддю

До Варшави лестно зазивали,
У темицю похапали,
А на другий день у мідного вола посадили,
Огню йому під черевом розложили,
Тай усіх тих трьох мучеників у тім волу попали.

Оттогді-то Вкраїна дуже засумувала,
Що найкращих своїх лицарів, Наливайка й Лободу, втеряла,
Що захистники віри й волі такою смертю пострадали,
Якою од початку світу люде не вмірали.
Оттогді-то вже Вкраїна сумувала,
За сироту себе мала,
На Бога єдиного всю надію покладала.
А бандурники та кобзарі пісні тогді, на втіху їх на жаль людям,
Про гетьмана Наливайка прокладали,
Великії діла його вихваляли,
Люту смерть його оплакали,
Людям у серце вічну вражду на Поляків клали:

„Ой у городі Могилеві димом потягнуло,
Як те військо запоріжське з гармат та ревнуло.

Ой у городі Могилеві та сталося пусто,
Як повіяли козаки з самопалів густо.

Ой у городі Могилеві орли та гадюки,
Лядським тілом годуються, лядську тілу радиуютися.

Ой у городі Могилеві що пні та колоди:
Прилучилося, бач, лихо лядській породі.

Не таке їщеб лиxo, як тая позора,
Що ходить по білу світу з двора та до двора.

Не так тая позора, як козакам порада,
Що Кравчину шануючи, Ляхам далась зрада.

Далась Ляхам зрада із самого рана
Од гетьмана Наливайка, шановного пана.“

ДРУГА ПІСНЯ ПРО НАЛИВАЙКА.

„Славна стала та Кравчина, як на Польщу стала,
Вовкулакам кателикам мстючи зраду дала.

Тую зраду, тую зраду, що в мурі в темниці
З Наливайка позичала, як з бідної вдовиці.

Вдовин сину, вдовин сину! є ще в тебе браття,
А в братів твоїх козаків багацько завзяття.

Сходилися всі козаки, раду положили,
Та на раді на Поляків поход присудили.

Розходилися козаки із тієї ради,
Вибірали зпід камінів великих клади.

Клади продавали, самопали купували,
Купували самопали, в поход виступали.

А попереду всіх Голий соколом літає,
На конику вороному жахом виграває.

Привертали козаченьки порану до Случі
Та з гармати густовали, кателиків звучи.

Павло Наливайко.

А Ляхи й почули, ув өдвіт ревнули.
Бодай же їм тяжко-важко, що вони ревнули!

Що вони ревнули, біду провіщаали,
А козаки гайдамаки думали й гадали.

Думали й гадали, думали й гадали,
Тяжко-важко за гетьманом своїм сумували.

А в Варшаві та на раді та судді судили,
Та спалити Наливайка в волу присудили.

Присудили Наливайка та Ляхи спалити,
Присудили козаченьки Ляхам відомстити.“

ПІСНЯ ПРО ЛОБОДУ.

„Ой в городі в Батурині дзвони задзвонили,
Ой тож наші козаченьки у раді рядили.

Ой у раді та рядили, як на Польщу стати,
Та на раді присудили Вкраїну єднати.

От і вийшли козаченьки. Хоч тисяча й двісті,
Та багацько та за ними зведеться користі.

Пан Сулима, пан Сулима козаків збирає,
Тай усім тим козаченькам він так промовляє:

„Товариші, рідні браття, чиніть мою волю:
Що нам треба відплатити вкраїнську недолю.

Хоч нас, пани Запорожці, і тисяча й двісті,
Та багацько та за нами зведеться користі.

Ой багацько та користи зведеться за нами,
Коли хочете побиться бучно із Ляхами.“

Як на тес обізветься Лободівський чура,
До козаків уклоняє, оттак промовляє:

„Ой, панове отамани, добре себе майте,
Що за мого пана Івана Ляхам відомщайте.

Ой, мій пане, пане Іване! десь-то ти зобгався,
Що на Ляхів став навперше тай не сподівався.

Ой, мій пане, пане Іване, Наливайків друже!
Що задав з ним зраду Ляхам, задав тай байдуже!

Ой, мій пане, пане Іване, десь-то ти сподівся.
Що у мурі у тэмниці Ляхам знадобився.

Ой, панове отамани, пана Івана спомяніте,
Та за мого пана Івана Ляхам відомстіте.

Коли хочете Вкраїну до себе єднати,
То вам трέба пана Івана добром поминати.

Як Вкраїну тії Ляхи до себе єднали,
Тогді наші з паном Іваном Ляхів воювали.

Ой і Ляхів воювали, як по Бугу стали,
Та гетьмана Потоцького двічі заганяли.

Ой і Ляхів воювали, як по Прту стали,
Того було, що й Цопору добре плюндували.

Добре було, добре було, та сталася зрада,
Що забито пана Івана у неділю зрана.“

ДУМА ДЕСЯТА.

Потративши Наливайка й свояка його Лободу,
Ляхи зовсім уже Відрадні опанували,
Жолнірство своє по всіх замках становили,
Людей мордували,
У лядську віру ввертали,
Що хотія робили.
А ксьонзи лядськії од села до села не кіньми, а
[на людях роз'їждали,
В церквах святії антиминси та требники право-
[славнії палили,
Пакости несказаннії чинили,
А потім усі церкви православнії на одьуп Жидам
[пооддавали.
Жиди і ключі од церков і верйовки од дзвонів до
[себе в корчму одібрали,
За велику плату христіянам править божу службу
[позволяли,
З людей і з святої віри христіянської кепкували,
Гойською її називали.
Оттаке Ляхи на Відрадні, на своє лихо, обезумів-
[ши, виробляли!
І вже тогді не вільно було нікому з православних
[жадного уряду держати:
Усіх панів наших кателицтво із уряду витискало-
[виганяло,
А тільки тих, що поробились кателиками, не зай-
[мало.

От у тую-то гіркую годину
Багацько душ христіянських марне себе погубило:
 Ради благ міра сего,
Багацько з наших панів у кателицтво пооберта-
 Своїх земляків одцуралось, [лось,
Над нимиж разом із Ляхами наглумлялось.
І вже тогді хто був Решето, то став Решетинський;
 Хто був Чапля або Проскура або Лопата,
То вже стали — Чаплинський, Проскуринський,
 І вже тогді тії одступники [Лопатинський.
Разом з вірою й рідну мову свою голосну вкра-
 їнську занехали,

По польськи цвен'кати стали,
Своюж рідну мову мужицькою узивали,
Тую гарну, поважну мову мужицькою узивали,
 Которою й князь Владимир говорив,
Як вірою христіянською всю Вкраїну просвітив!

У туло гіркую годину
Усе військо козацькое по Вкраїні, як овечки без
 [пастуха, ватагами блукало,

Само об собі не знато.
Деякії на Запорожжя повбирались,
А котрим жаль було покинути домівки,
Тії, стиснувши серце, дома застались,
 Богові молились,
 Спасителю хрестились,
Луччої години сподівались.

А тимчасом Орда на пограниччя в Україну на-
 [бігала,
Козацькії двори й холіви розбивала й розоряла,
Народ в немилосердну неволю брала,
Коні, воли й овечки в свої авули заганяла,
 Тільки свиней не займала.

Оттогді-то вже козацтво мов би од сна трохи стре-
 [пенулось,
Об своїй нещасній долі схаменулось:
 До Запорожців на Січ прибували,
Разом з ними розумного воїна Петра Сагайдачно-
 [го гетьманом обірали,

В поход на Татарву морем виступали,
До Криму з моря привертали,
Город Кефу сплюндрювали,
Бідних невольників із неволі визволяли.
А потім і під город Козлов підступили,
Кругом його військом обгорнули,
З гармат ревнули,
Димом мушкетним його мури окурили,
Великий страх Татарві причинили.
То проклята Татарва із города із Козлова з бі-
[лим завивалом виступає,
Мир возвіщає,
Великий окуп за город козакам поступає,
Усіх невольників, що забрала в Україні, випу-
Тогді козаки, здобич забравши, [снає.
В човни посадивши,
Додому в великій славі повертали, №
Тих бідних невольників по городах християн-
Дітей батькам, [ських розпускали,
Братів сестрам,
Чоловіків жінкам
Вертали,
Що вже їх, як мертвих, оплакали.
Оттогді-то окаяннії Ляхи, бачучи велику ко-
[зацьку силу й славу,
По всій Україні стрепенулись,
До Польщі втікати, як од вовка поросята, сунулись
А Жиди за ними слідом спішили,
Аж свої вонючі ярмулки й патинки погубили.
А король польський Жигмунт і собі схаменувся,
На престолі сидячи, здрігнувся:
„Гей, каже, панове сенатори! годі вам Україну
[бунтувати!
Треба, бачу, козаків ласкою гамувати,
А то будемо ми од них за Вислу втікати!“

І зараз листи до гетьмана Петра Сагайдачного за-
[силає,
Гетьманом його на всю Україну подтвердждає,

Гетьман Петро Сагайдачний-Конашевич.

Подарки великої дарує,
Булаву золоту, хоругов червоную хрещатую, зо-
[лотий бунчук присилає,
Так і сяк козацьке його серце гамує.

Тогді гетьман Сагайдачний по Вкраїні,
Як божа бжола по стілнику медовому, похожає,
Усе поправляє,
Усякий ущерб наповняє,
Церкви святії будує — обновляє,
Священиків православних знову до парахвій при-
[ставляє;
А в Київі преславний братський монастир збуду-
Великої вклади йому дарував, [вав,
Сріблом та златом украшав,
Великі будинки при монастирі для школи - Ака-
[демії мурував,
Великим коштом тую школу содержав,
Розумною голововою так рахував,
Щоб з тої школи світ премудrosti на всю русь-
[кую землю просіяв,
Народові в темноті розуму загинути не дав.

Ой добре-добре козаки за гетьмана Сагайдачного
[на Вкраїні проживали,
Не раз і не два Турків-Татар розбивали,
Тай Ляхів-ворогів у тревозі держали.
Але шкода, що Господь чоловікові недовгий вік
[дав!
Гетьман Петро Сагайдачний до конця днів своїх
[дохожав,
Милосердному Богу праведну душу в Братстві
[оддав,
Україну, як малу дитину, сиротою зоставляв.
Тогді Ляхи знову жолнірів своїх на Вкраїну ви-
[правляли,
Замки один за одним забірали,
Знов у лядську віру народ увертати починали,
Не то козакам зобраться у раду не допускали,

Але й двох і трьох, що зійдуться на улиці, зараз
[розганяли.
Отакеє лиxo Ляхи на Вкраїні виробляли!
Іще гірше як до Сагайдачного Вкраїна тогді біду-
вали,
Тяжку наругу од Ляхів і Жидів віра христіянська
[приймала,
Проклята Жидова церкви божі на оренді держала,
Горілку в церквах, як у шинку, продавала,
Сама проскури скверними своїми руками пекла,
Велику плату за них назначала,
Сама паски к Воскресеню продавала,
Жидівською рукою значок на їх клала.
Отаку-то наругу віра христіянська од Ляхів і
Жидів приймала!

ДУМА ОДИНАЦЯТА.

Отже ще раз козаки раду собірали,
Гетьманом Тараса Трясила настановляли.
То гетьман Тарас Трясило з козаками під Пере-
[яслав прибував,
Над річками Трубежем та Альтою станом став,
Ляхів до себе в гості піджидав.

То не чорні хмари наступають,
Громом гудуть,
Дощ і град на поля несуть,
Бліскавицями блискають:
То Поляки на три шляхи своє військо розділяли,
Прийшли, перед козаками станом стали,
З гармат на козаків грімали,
Конницею й піхотою на козацький табор напи-
Але нічого не вскурали; [рали,
Бо козаки,
Як степові бики,
Що против тічки вовків тільки роги свої наста-
[вляють,
Саміж ні назад, ні наперед не поступають,
Двойчатими ратицями землю роздирають,
Тяжко ревуть, вовкам великого страху завдава-
[ють:
Так і вони під гарматами лядськими, як укопані
[стояли,

КОЗАЦЬКІ ПОЛКИ
В XVII. СТОЛІТТІ.

Ні назад, ні наперед не поступали,
Тільки раз-по-раз свої гармати набивали,
На Ляхів і часто й тяжко грімали,
З самопалів густо повівали,
 Нічого не промовляли.

То Ляхи, як собаки підогнувши хвіст, до свого
 [обозу уступали,
По уші себе валами обкопали,
Ще більших потуг до себе піджидали.

А козаки на великі потуги лядські не вважають,
На Бога милосердного свою надію покладають,
Щасливої години дожидають.

А як стали Ляхи свій празник Панське Тіло нраз-
 З гармат грімати, [нувати,
У сурми вигравати,

Потішнії огні в стану пускати:
Тоді стали козаки собі рахувати,
Як би Ляхам слави козацької доказати.

Мовчки сидять, самі собі думають-гадають,
Дивляться, як в ляцькім стану ракети під небеса
Искрами все поле обсипають, [літають,
Як пянії Ляхи краковяка співають,
Як труби та свистілки вигравають,
Самі собі думають-гадають,

 Нічого не промовляють,
Полуночної години дожидають.

А о півночи звелів гетьман Тарас кінним полкам
 [тихо з табору рушати,
Ляхів кругом обгортати,
Зорі дожидати.

А як стала божа зоря на небі займатись,
Небо й землю розкращати,
Сивії тумани до купи згортати,
Пташок, звірят звеселяти,

Тоді стала чорна хмара на Поляків підійматись:
Уся піхота козацька з табору рушала,
Мовчки під самії шанці лядські підступала,
 Тихо хрести покладала,
 Мовчки Бога на поміч призвала,
На шанці одними списами та шаблями вдаряла,

Сонну сторожу побивала,
У самий табор уступала,
Пушки лядські опанувала,
На Ляхів обертала,
Велику тревогу підіймала,
Ляхами, як грушами, землю всипала.

Оттогді-то пянії Ляхи, не продравши очей, з та-
[бору, як свинота, сунулись,

Та вже тогді скаменулись,
Як на кіннії полки козацькії наткнулись.

А козаки їх, як буряки, рубали,
Як полову по всьому полю розметали,
У Трубежу й у Альті велики їх тисячі потопили,
Трупом лядським річки погатили.
Добре Ляхів проучили!

Про те діло ще й досі старі люди знають,
Ту ніч Тарасовою Ніччю називають.

Оттогді-то вже козаки Богові велику дяку посила-
У лядський табор, як одна сем'я, вхожали, [ли,
Очертами сідали,
Пили та гуляли.

А Ляхи з Жидами зо всієї Вкраїни, як собаки,
[втікали.

Ой не довгож гетьман Тарас на Вкраїні попану-
[вав,
Скоро його Господь у царство небесне одозвав.
Тогді козаки гетьманом Павлюка настановили,
Віру христіянську од Поляків боронили.
Але Ляхи всіми потугами на козаків під Кумей-

[ками напали,
Табор у них одбивали,
Козаків аж до Боровиці гнали.
А як убачили, що Боровиці їм не достати,
Тогді стали на примиря ставати,
Хрест цілувати,
Що не будуть з козаками воювати.

Ой не вміліж козаченьки Ляхам одвічати:
Не треба було Ляхам віри няти,
Не треба було з Боровиці виступати,
Бо у Ляха нема в серці правди.
Ляхи зараз присягу зламали,
По дорогам наших малії купи доганяли,
Шаблі, мушкети, списи однімали,
Самих із кунтушій, із жупанів обідрали,
Без чуприн і без усів додому одпускали.
А старшину із гетьманом Павлюгою похапали,
У Варшаву одіслали,
Живим кожу з голів поздирали,
Половою понабивали,
По городах українських розсилали,
Народ застрашали.

Ой окипілож кровю не одно козацькеє серце тогді
[на Вкраїні,
Терплючи таку пригоду на своїй родині.
Але притихли козаки, усі мовчки замовчали,
Тільки знай своїх нашийників проклинали,
Луччої години дожидали,
Одну думку на умі собі мали,
З нею лягали й уставали,
Як любу дитину коло самого серденька її держа-
,,Ой дождеться, Ляшки, ви за сеє плати, [ли:
Будете знатъ, як у козаків волю однімати,
Батьківщину у них одбрати
Та своїм панам пузанам оддавати!
Дармо, що нас у мужики обернули,
Аби наші козацькі душі в тілі не заснули!
Перекуем коси, серпи й лемеші
На гострій шаблі, на близкучій списи.
Будете ви, проклятії нашийники, в болотах стир-
Своїм трупом вовків годувати! [чати,
Ніхто волі у народі з предку-віку вольнім не за-
[душить,
Ніякес лиxo, ніяке убожство, ніяка пригода в сер-
[ці козацькім одваги не потушить!

Будуть козаки усяку наругу й біду приймати,
Мовчкі будуть під кормигою, як воли, працювати,
Крівавим потом землю поливати:
Але одну думку на умі будуть собі мати,
 З нею й молитись,
 З нею й хреститись,
 З нею й лягати· й уставати,
Як любу дитину коло самого серденька її держа-
 Щасливої години вижидати, [ти,
Великого чоловіка од Господа милосердного собі
 [прохати
Щоб під його корогвою за свою свободу одностай-
 [не стати,
Один одному зо всіх конців України руку подати!“

Так і сталося.
Довго козаки під ярмом лядським шию гнули,
Здавалося, що вже Ляхи собі під ноги їх зовсім
 [підгорнули.
Але іскра волі ще раз зпід попілу виривалась,
Лютим пожаром по всій Україні на згубу ворогів
 [розливалась.
Несподіване козаки ще раз підіймались,
 Докути збирались,
Гетьманом Степана Остряницю вибірали,
 Думали й гадали,
 Статки-маєтки збували,
Самопали, списи, шаблі добували,
 На Поляків виступали.

ДУМА ДВАНАЦЯТА.

Ой пішлиж козаки
На чотирі шляхи,

На чотирі шляхи, а на пяте на Подоля.
Що одним полем, то пішов пан хорунжий Самко

[Мушкет,

А за паном хорунжим мало-мало не три тисячі,
Усе хоробрії товариши Запорожці.

На кониках вигравають,
Шабельками блискають,
У бубни вдаряють,

Богові молитви посилають,
Хрести покладають.

А Самко Мушкет то він на коню тай не вигра-
Коня удержує, [ває,
До себе притягує,
Думає-гадає.

Та щоб сто чортів лихом вбили ту його думу-
Самко Мушкет думає-гадає, [гадання!
Словами промовляє:

„А що, як наше козачество, мов у пеклі, Ляхи
[спалять?
Та з наших козацьких молодецьких костей пир
[собі на похмілля зварять?
А що, як наші голови козацькі молодецькі по
[степу-полю поляжуть,

Гетьман Іван Виговський.

Та ще й рідною кровю вмиються,
Поперозколотими шаблями покриються?
Пропаде, мов порошина з дула, тая козацька слава,
Що по всьому світу дібом стала, [ва,
Ішо по всьому світу степом розляглась-простя-
[глась
Та по всьому світу луговим гомоном розійшлась,
Туреччині та Татарщині добрим лихом знати да-
[лась
Тай Ляхам-ворогам на список отдалась!
Закряче ворон, степом летючи,
Заплаче зозуля, лугом скачучи,
Закуркують кречети сизі,
Загадаються орлики хижі,
Та все, усе по своїх братах,
По буйних товариших козаках:
Чи то їх згарбом занесло,
Чи то їх у пеклі потопило,
Ішо не видно чубатих не то по степах, не то й по
Не то й по татарських землях, [луках,
Не то й по турецьких горах,
Не то й по Чорних морях,
Не то й по лядських полях?
Закряче ворон, загрує-зашумує тай полетить у
[чужую землю,
Ан-ба! кістки лежать,
Шаблюки стирчати,
Кістки хрустять,
Шаблюки поперозколені брящать,
А чорна-сива сорока зоскалилась тай басує.
А що голови козацькі, то мов швець Семен шку-
[ру загубив,
А що чуби, то мов чортяка джгути поробив:
У крові усі тай позасихали,
Отто-то й слави набрали!“

Ой пішли козаки
На чотири шляхи,
На чотири шляхи, а на пяте на Подоля.

Що одним полем, то пішов хорунжий Самко Муш-
А другим полем то пішов сам гетьман [кет,

Остряниця Степан.

Сивою голубкою голову свою буйную додолу за-
[кинув.

А за ним ідуть мало-мало не три тисячі,
Усе хоробрії товариші Запорожці.

На кониках вигравають,
Шабельками блискають,
У бубни вдаряють,
Богові молитви посилають,

До Степана Остряниці ось-так промовляють:
„Чи ти жив, чи здоров, пане Степане?

Чи ти вмер, чи твою головоньку дубом додолу
Рахування не в поминання! [пришибло?

Колиж небудь треба тай по нас поминки робити;
Що по нас, пане, старі баби будуть у полі сви-
[стіти,

А по тобі, пане, молоді дівчата стануть голосити.“

— „Та те все однако,
Що Яким, що Яків,“
Каже гетьман.

„Ось як пристанемо до Пятого яра,
То хоч і серед літечка зашумить-загуде не дай
[съїта чвара!

Буде й нашим лиxo, як зозуля кувала,
Степом летючи,
Лугом скачучи.
Що вона кувала,
То правду казала:

Налетять орли хижі, стануть жалкувати,
А ворони налетять тай стануть здобичи ждати
То як налетять отті зозулі, [й піджидати.

Що нас не забули,
Що Жид, а що Лях,
А що й запорозький козак!“

Ой пішли козаки
На чотирі шляхи,

На чотири шляхи, а на пяте на Подоля.
І що одним полем, то пішов хорунжий Самко Муш-
А другим полем то пішов сам гетьман [кет,
Остряниця Степан,
А третім полем, то пішов осаул беселая голова,
Карпо Півтора-Кожуха.
На конику виграває,
Пісню співає.
А за ним ідуть мало-мало не три тисячі,
Усе хоробрії товарищи Запорожці.
На кониках вигравають,
Шабельками блискають,
У бубни вдаряють,
Богові молитви посилають.
А Карпо осаул на конику виграває,
Пісню співає:

„Пресучая та журба мене ізсушила,
Вона мене молодого із ніг ізвалила.

А я тій журбі тай не піддаюся,
Ой підуж я до шинкарки, горілки наплюся.

Ой хто хоче меду пити, ходім до Жидівки,
А в Жидівки чорні брівки, високі підківки.

Й юпочка рябенька й сама молоденька,
Та якайж хорошая, яка чепурненька!

„Шинкарочко моя, насип меду й вина,
Ой щоб моя головонька веселенька була.“

— „Коли ти жонатий, то іди додому,
А як нежонатий, то ночуй зо мною.“

„Ой є в мене й жінка і діточок двоє,
Та не пригортайтесь, серденько мое.“

Гетьман Петро Дорошенко.

Ой рано-рано козаки до Стариці ріки прибували,
Ляхів над Старицею в Пятім яру великий тabor
[знаходжали,

Зараз на їх ударяли,
Схаменулись Ляхам не давали,
Із окопів вибивали,
До містечка Полонного гнали,
Полоннєе кругом обгортали.

А Ляхи, як хорти, запихавшись у містечко впада-
[ють,
Священиків православних із хрестами, з коро-
[гвами,

Із святыми образами супротив козаків висилають,
На примиря стати Божим іменем благають.
То як тільки тая свята процесія перед табором
[козацьким явилась,

Рука у всякого козака додолу опустилась.
Ніхто не одваживсь божим служителям поперек
[слова сказати,

Усі зараз позволили на примиря стати.
Отже тогді хрест і євангеліє Ляхи й наша стар-
[шина цілували,

Уговор-рядну на білім папері писали.
Руки і печати прикладали,
Щоб уже згода між Ляхами й козаками повік зо-
[ставала,
Вражда й чвара ніколи не вставала.

Тогді козаки по домах рушали,
По городах, по селах Ляхів геть розганяли,
Самі усі села опанували.

А гетьман Остряниця з старшиною військовою у
[каневський монастир прибуває,
Милосердному Богу молитви посилає,

Не думає, не гадає,
Що на його біда настигає.
Ляхам ксьондзи клятву розвязали,
Против козаків знову научали.

Ляхи під монастир байраками та ярами прибу-
[вали,

Гетьмана Остряницю й усю старшину, трицять
[душ похапали,
На вози скованих поклали,
До Варшави байраками та по ночах скритно
[мчали.

А в Варшаві на базарі щиро ярий огонь горить-
Коло огню палі стоять, [палає,
Спиці залізнії стирчати,
Поміж ними знай кат похожас.

Зараз гетьмана Остряницю і найвищу старшину:
Сулиму, Недригайла, Боюна, Риндича взяли, ко-
[лесували;

Гайдаревського, Бутурима, Запалія, Кизима й
[Сучевського
Залізними спицями наскрізь пробивали,

Живих на високі палі підіймали;
Постилича, Гаруна, Сутигу, Подобая, Харкевича
[й Оковича,

Судака, Чурая, Чуприну, Сокольського, Ворож-
[бита й Мировича
Гвіздками стоячих до смоляних дощок прибили,

Дошки огнем підпалили;
Загребу, Скребила, Ахтирку, Потурая, Бурлія й
[Загнибіду

Залізними лапами живих розідрали;
Метиляя, Скубрія, Завезуна, Гуртового, Глян-
[ського;

Тумара, Дунаєвського, Тугая, Косиря Могилян-
[ського
Четвертували.

Оттак-то тії лицарі в муках несказаних у Варшаві
А душі їх на небо вступали, [погибали!
До Бога, як до батька дітки, прилітали,

Все тес Богові з плачем, з жалем оповідали,
Тяжку та важку кару на Ляхів-ворогів послати
[прохали.

То святий Бог-отець бере їх, до себе пригортає,
Благим та праведним серцем над ними уболіває,
До Іусуса Христа, до Богородиці, до янголів та
[до святих промовляє:

,Чи на тесж Я світ создав, щоб Поляки його
[кровю невинною поливали,
Щоб яснеє сонце димом пожарним затемняли,
Криком невинніх мучеників Нам на небі покою
[не давали?
Ой чи довгож Мені на такії беззаконія дивитись?
Ой чи довго будуть Ляхи й Жиди людським лихом
[веселитись?
Скоро, скоро страшна хмара ізза гори чигринської
[встане,
Подвигнеться і затремтить земля, як Хмель-
ницький на Поляків гряне!“

Оттак на небі Господь свій праведний совіт по-
[кладав,
Над малим і незначним чоловіком руку свою все-
[могущу простирав,
Ляхам великиї та тяжкії біди вготовляв.
Але Ляхи про те не думали, не гадали,
Пянім розумом на Божий суд не вважали,
По Вкраїні панували,
Що вовки народ український рвали,
Церкви налили,
Козацьких дітей в казанах варили,
Кожі з живих людей драли.
Ще ніколи бідна Вкраїна такої біди, як тогді, не
Ніколи так не сумувала, [приймала,
Зовсім погибала, —
Засумувала, затоскувала,
Сльози річками проливала.
Тай ніхто ж нашим тогді не помагав,
Ніхто за нас Богові молитов не посилив;
Тільки святий Бог наших не забував,
На велики зусилля, на відповіддя держав,
Тільки святий Бог тес знав,
Що Він думав, гадав, замишляв,
Як такої муки на нас грішних посилив.
Не нам грішним тес знати,
Не нам про те, за те рахувати;

Наше діло. Богові молитись,
Спасителю хреститись:
Інсусе Христе, Сине Божий!
Помилуй нас, помилуй нас, помилуй нас!

*Роکу божого 1843, місяця квітня.
Писано в богоспасаємім граді Київі*

Пояснення до „України“.

А.

Авул, аул — оселя у Татар та Киргізів.

Азов, Озів — місто над устем Дону.

Альта — річка, що вливається до Трубайла, доплива Дніпра.

Антимине — покривало на пристіл, посвячене.

Арештована — рештована (*ausgerüstet*), узброєна. На галері було звичайно 7 гармат.

Б.

Баар — торговий майдан.

Бакчесарай — колишня столиця Кримського царства.

Бандурники — про них диви книжечку Ємця: „Кобза та кобзарі“, що з'явилася накладом „Українського Слова“ (ч. 34).

Барзо — польське bardzo, дуже.

Баскак — турецький урядовець, збірач податків.

Батий хан — татарський хан, відомий із своєї лютості.

Батурий — город чернігівської губернії, резиденція гетьманська, безпощадно знищений Москальми за „зраду“ Мазепи.

Білик — простий, рядовий козак.

Благо — добро.

Благочестіс — православна віра.

Боровиця — річка на Правобережжі, коло якої Павлюк здався Полякам.

Букаресть — столиця Румунії.

Булатний — сталевий.

Буничук — кінський хвіст на дручку, військова відзнака у Татар, звідки перебрали її козаки.

Бурковали — воркували, вуркотіли (про голубів).

Бутурлак — замісьць Потурнак, такий, що потурчився.

B.

Верійовки — шнури.

Верстати (дорогу) — відбувати.

Виск — визг, вереск, писк.

Вишневецький Дмитро — князь, з роду Ольгерда Гедиминовича. Року 1557 був у Москві і дістав від Грозного Білев. Переїшовши на Україну, оснував першу Січ, зорганізував козацьку армію і став творити козацьку державу. Був знаменитим воєдем, пострахом Турків і Татар. Обороняючи Молдавію від Турків, попав у полон і повис у Царгороді на гаку 1564. р. (Козак Байда).

Вовкулак — такий чарівник, що може перевидатися у вовка.

Возвіщає — проголошує, заповідає.

Володимир Святий — великий князь Київської держави (979—1015).

Вражда — ворожнеча.

G.

Габа — турецьке біле сукно.

Голінний — вдалий, жвавий.

Гомер — старогрецький кобзар, якому приписують зложение епопеї „Ілляда“ й „Одисея“.

Горзина — плетінь, фашина.

Гради — городи, міста.

І.

Галера — судно, котре ^тгоили невільники прикуті до весел.

Гедимін — великий князь литовський, наслідник Вітена (1316. р.), зединив литовські й багато руських земель: Чорну Русь, землю Полоцьку, Минську, Пинську, Турівську й Витебську. Воював з Ливонським орденом, підтримував Новгород у війні з Іваном Калитою. Погиб 1340 або 1341. року при осаді Ливонської кріпости.

Гойською — від гой, холоп, хам, зневажливе слово у Жидів.

Д.

Дашкович (Дашкевич), Остап — був на службі московського князя Василія Івановича й помогав Глинському у війні з Литвою. По невдачі Глинського перейшов до польського короля Жигімента I. і був іменований старостою на Україні. Тут перший пробував організувати козаків до боротьби з Татарами і таким чином один з перших поклав основи козаччини. Відбудував і укріпив Чигирин. Помер 1536. року.

Джгут — скрученая хустка, „питка“.

Древній — старий.

Дрянища — драниця, тонка дошка, віддерта від дерева; відколена, а не відрізана пилою.

Дуб — човен.

Ж.

Жигмунт — Жигімонт III, король польський із роду Вазів (1587—1632).

Жолковський — Станіслав Жолковський, начальник польських військ, що переміг Наливайка.

Жолірство — вояцтво.

3.

Зальоти — (польс. *zaloty*), свати.

Заслав — повітове місто на Волині.

Застава — погранична сторожа.

Згарб — заверюха.

Зоскалилась тай басус — вишнирилась і вискаує.

I.

Ірпень — притока Дніпра з правого боку.

K.

Ка — скорочене: каже.

Канів — повітове місто в Київщині над Дніпром.

Кателицька віра — католицька.

Каторга — турецьке веслове судно, галера.

Каюк — човен, лодка.

Керч — портовий старинний город в Таврії.

Кефа — Каффа, сьогоднішня Феодосія, на Криму.

Килія — город над устем Дунаю.

Киндяк — рід бавовняної золотом перетканої матерії, тут — фляга.

Кинка. Конка або Кінка Самійло — кошовий по смерти Скалозуба під кінець XVI. століття.

В одному поході попався у турецьку неволю, в якій мав перебути 54 годи. Утеча з цеї неволі, це тема одної з найкращих українських дум.

Клад — скарб.

Козлов — Евпаторія, місто, колись татарське, на західнім побережжі Криму.

Косинський, Кристоф — шляхтич із Підлясся, провідник козацького повстання з кінцем XVI. століття (про це диви розвідку Куліша п. з „Почини лихоліття ляцького і перві козацькі бучи“ („Нива“, 1865, і „Твори Куліша“ в „Руській Письменності“, т. VII, стор. 676 і д.).

Кравчина — „Батько гетьмана Наливайка був, кажуть, кравець; з тої то причини Ляхи дражнили й самого Наливайка кравцем, а козаків кравчиною; але козаки, на злість Ляхам, стали й самі себе звати Кравчиною і зробили з того слова шановне собі прізвище“ (Куліш).

Краковяк — польський танець.

Кречет — білозор, сокіл, якого вживали до ловів.

Кевондз — так Поляки називають своїх священиків.

Кумейки — село в чигиринському повіті, коло якого Поляки в 1637. р. розбили козаків.

Л.

Лиман-ріка — устє Дніпра.

Лічачи — числячи, рахуючи.

Лобода, Григорій — був гетьманом на Запорожжі тоді як року 1596. Жолкевський почав першу справжню війну Польщі з козаками. Він получився з Наливайком, але на урочищі Солониця потерпів погром. Наливайковці вбили Лободу.

Лянцкоронський, Предислав — староста Хмельницький, зібрав 1528. р. 1200 козаків „уходників“ і став воювати з Татарами.

М.

Мазепа — Іван Мазепа, визначний український гетьман 1687—1709.

Между — між.

Межигорський Спас — монастир у селі Межигіррі на північ від Києва, над Дніпром.

Міндог — литовський князь Міндове.

Могилів — повітове місто на Поділлю.

Молдавія — частина Румунії, що колись належала до Туреччини, з головним містом Ясами.

H.

Навперше — найперше.

Наливайко, Северин — служив якийсь час у кн. Константина Острожського, але 1594 зібрав чималу ватагу козаків і став з ними на власну руку промишляти. Воював з Волошиною, з Татарами, розбив польський табор у Браславі, напав на Білу Русь, підняв повстання проти Поляків, потерпів разом із Лободою погром під Солоницею і 1597 року був четвертований у Варшаві.

На одкуп — в аренду.

Нашийник — гнобитель.

Нечай — славний лицар з воєн Хмельницького, що загинув у битві під Красним. Про його зложеніа пісня, яку й досі співають.

O.

Облавки — перстені по боках судна, щоб було за що брати.

Одвіт — відповідь.

Одисея — старогрецька епопея, приписувана Гомеру.

Окріп — шанці.

Опачина — велике весло, керма.

Орда — Татари.

Оркан — аркан, шнур до ловлення коней (lasso).

Осаул — адютант, помічник отамана.

Остряниця, Степан (Остранин) — козацький вождь XVI. століття. 1638 вибраний гетьманом на Запорожжі, виступив на Україну і розбив два рази польського гетьмана Потоцького. Побитий під Лубнами, втік у Московщину. Кажуть, що підманutий Поляками погиб страшною смертю у Варшаві 1638.

II.

Павлюга — Павло Міхнович Бут, якого на Запорожжі прозвали Павлюком. Він робив повстання проти Поляків після Трясила.

Палій — Семен Палій, провідник козацтва за часів Мазепи.

Панське Тіло — Боже Тіло, велике свято в латинській церкві.

Паша — військовий начальник.

Перекон — перепнилок, що лучить Кримський півострів з Україною.

Переяслав — полкове місто, недалеко Київа, де відбулася славна Переяславська рада, на якій Хмельницький приступив до федерації з Москвою.

Пицаль семипядна (семипядельна, семипяденна) — довга рушниця.

Плате — вбрания.

Позора — (рос.: позоръ) ганьба.

Покровена — покрита.

Полонине — містечко на правобережжю.

Приномяни — пригадай.

Прогінщици — прочували.

Прут — притока Дунаю з лівого боку.

Пузан — черевань, товстий чоловік з великим черевом.

P.

Рокита — верболіз.

Ружинський, Богдан — земляк Дмитра Вишневецького, князь, не дивлячись на те, що Польща не хотіла дратувати Криму, пішов на Татар 1575. року і страшно понищив їх улуси (села). Як добував Аслангородок, погиб від зрыву пороху.

Рукава — *dualis*, замісць рукави.

Рум — галас, гамір.

Рядна — мирова, угода.

Сагайдачний, Петро — Конашевич, походив з галицької української шляхти, став 1605. р. кошовим запорожської Січи і 1606 знищив турецьку фльоту. Помагав Польщі у війнах з Москвою і Турками. 1618. р. розбив Пожарського і знищив чимало городів московських, 1621. р. виграв битву під Хотином і зневолив Турків до заключення миру.

Самонал — рушниця з льонтом.

Свірговський, Іван — в польських жерелах — Свірчовський, козацький гетьман. Року 1574 проти заборони Польщі помагав волоському господареві у війні з Турками, по кількох побідах попав у полон, що даліше з ним сталося, невідомо.

Сенатори — ті достойники, що засідали в польськім сенаті, себ-то в найвищій раді.

Серпяга, Іван Підкова — козацький ватажок, що назавався братом молдавського господаря, князя Іоні, і пробував сісти на молдавськім престолі. Підманений королем польським Баторієм поїхав до нього на переговори, та Баторій замісць переговорювати з Підковою казав йому стяти голову, що й сталося у Львові 1578. р.

Скалозуб, Семен — був вибраний кошовим ма-
буть року 1599.. По його смерті став кошовим
Самійло Кішка, як вернув з турецької неволі.

Скамя — рос. лавка.

Случ — ріка, що вливається до Припеті. „Ой знай
Ляше, що по Случ наше“, співається у пісні.

Собирають — збирають.

Сороки — город в Бесарабії на правім березі
Дністра, колишня генуенська колонія з роз-
валинами замку з XIII. століття.

Степан король — польський король Стефан
Баторій (1576—1586).

Сугак (сайга) — порода антилопи. Сугаки
жили на Україні ще з кінцем XVII. століття.

Т.

Тарасова ніч — побіда, яку відніс Тарас Трясило року 1630 над Поляками. Була це перша більша побіда над Поляками, і тому народ зберіг спомини про неї у піснях і оповістях. (Шевченкова „Тарасова Ніч“.)

Тендрор, Тендер — острівець на Чорному морі.
Тічка — тічня, стадо вовків.

Трапезонт — турецьке торговельне місто на північних берегах Малої Азії, осідок паші.

Требник — церковна книга, в якій зібраці „священодійствія і молитвослов“. Є требник великий, малий і доповнюючий. Малий мас треби потрібні для приходського священика.

Трехтимирівський монастир — недалеко Канева, був улюбленим козацьким монастирем. Під кінець XVII. століття приписано Запорожців до парохії Межигірського Спаса.

Трубеж, теж Трубайло — притока Дніпра з лівого боку.

Трясило, Тарає — вибраний гетьманом на Запорожжі 1630. р. виступив з 20.000 козаків проти Поляків в напрямі Переяслава і побив їх (Тарасова Ніч). 1629. р. воював з Турками й Татарами; дальша його доля невідома певно. Трясило звався Федорович, Трясилом прозвали його козаки.

У.

Ункал — розбійник.

Х.

Холів — хлів.

Хортиця — острів на Дніпрі (катеринославська губернія), де Вишневецький оснував першу Січ. Докладно в Еварницького (Яворницького) „Острів Хортица“, р. 1886.

Хрестаті корогви — ткані й вишивані в хрести.

Ц.

Цариград — Царгород, Константинопіль, столиця Туреччини.

Цеп — (рос.: цѣпь) ланцуг.

Цоцора — Цецора, город біля якого Поляки потерпіли великий погром у війні з Турками. Там поляг гетьман Жолкевський.

Ч.

Чвара — спір, бійка, війна.

Чердак — палуба, поклад на кораблі.

Чигрин — Чигирин, місто над Тясмином у Київщині, столиця України від Б. Хмельницького до Дорошенка.

III.

Шабля булатна — з доброї сталі.

Я.

Ягайло — 1381. р. литовський князь, від 1386. р. король польський.

Яничари — турецьке військо з християнських молодців, вихованіх по турецьки.

Яриза — ярига, військовий слідчий урядник.

Ясув чинити — здоровити по військовому, салютувати.

Ячити — кричати, як лебеді.

Історія України до Хмельницького виложена ще Кулішем прозою у творах: „Історія України од найдавніших часів“

(друк. у петербургській „Основі“, 1861, і у львівських „Вечерніцях“, 1863; передрук у „Руській Письменності“, Твори Куліша, т. VI, стор. 5—26) і „Первий період ко-
зацтва од його початку до во-
рогування з Ляхами“ (друк. у львів-
ській „Правді“ за 1868. р. і передр. „Руська
Письменність“, Твори Куліша, т. VI, стор. 27—167).

Спис ілюстрацій.

	Стор.
Гетьман Богдан Хмельницький	9
Кобзар	13
Українське село	15
Великий князь Володимир Святий	17
Князь Ярослав Мудрий (на підставі фрески в церкві св. Спаса в Неридиці)	20
Князь Святослав Хоробрий	23
Гетьман Предислав Лянцкоронський	27
Кобзар Павло Гащенко	29
Остап Дашкович	33
Запорожжя (Низ) (карта)	35
Князь Дмитро Вишневецький (Козак Байда)	39
Кобзар Остап Вересай	41
Вид Чортомлицької Січи	44
Іван Серпяга - Підкова	51
Криштоф Косинський	55
Ненаситець	63
Памятник Хмельницькому у Київі	67
Кобзар О. Вересай (з рисунку Жемчужні- кова)	69
Селянська біда (з рисунку з XVIII. стол.)	72
Павло Наливайко	77
Гетьман Петро Сагайдачний - Конашевич .	83
Козацькі полки в XVII. столітті (карта) .	87
Гетьман Іван Виговський	93
Гетьман Петро Дорошенко	97

Зміст.

	Стор.
Передмова	3
До земляків	11
Україна	15
Дума перва	19
Дума друга	25
Дума третя	31
Дума четверта	38
Дума пята	44
Дума шоста	49
Дума сема	54
Дума восьма	68
Дума девята	71
Перша пісня про Наливайка	75
Друга пісня про Наливайка	76
Пісня про Лободу	78
Дума десята	80
Дума одинадцята	86
Дума дванацята	92
Пояснення до „України“	103
Спис ілюстрацій	115
Зміст	116

„Ukrainske Slowo“, Buch- und Zeitungsverlag,
G. m. b. H., Berlin-Schöneberg, Hauptstraße 11.
